

Kadınların Kuşaklar ve Sınıflar Arası Bilgi Aktarımları

FUNDA ŞENOL CANTEK — ELİF EKİN AKŞİT

Funda Şenol Cantek ile beraber kadınların kuşaklar ve sınıflar arası bilgi aktarım süreçlerine ilişkin bir makale yazmaya çalışmak, bilgimizi birbirimize aktarmak, farklı alanlardan beslenmek ve fazla çalışılmamış bir konuda yeni ufuklara açılan kapıların hepsine birden koşuşturmamak için kendimizi frenlemeye uğraşmak zevkli ve meşakkatli bir çaba oldu. Özellikle de kadınların yazdıklarına ve söylediklerine önem veren iki kadın olduğumuz için. Zira bu makale ne “biz” diye bir ağızdan yazabileceğimiz, ne de “ben” diye ayrı ayrı ses verebileceğimiz bir makale. Birinci tekil şahıs ağzından akademik makale yazmanın bile sorgulandığı bir akademik dünyada, biz de kendi yazdığımız bölümleri kendi ağzımızdan yazacağız. Yani ben (Akşit) girişi ve tarihi gelişim bölümünü, Şenol Cantek ise sözlü görüşme analizi bölümünü ve sonucu...

Kısacası bu yazı sadece başka-kadınlar-arası bilgi aktarımına değil, içinde bulunduğumuz bir birbirimize-bilgi-aktarma sürecine işaret ediyor. Bu yazıyı da kapıları açılan yeni alanlara bir bakış olarak değerlendirmekte yarar var. Çünkü kaydettiğimiz görüşmelerden bir internet arşivi oluşturmak ve örneklemimizi genişleterek, konuyu daha geniş kapsamlı bir incelemeye dönüştürmek için çalışmaya başladık, üstelik daha yapılacak çok iş var.¹

Bu sürecin Türkiye’de feminist düşüncenin yapıtaşlarını oluşturan bir bilim kadını olan Nermin Abadan Unat’a armağan kitabındaki bu yazıyla başlaması—kendisi ne düşünüyor/düşünecek bilemiyorum ama—beni özellikle heyecanlandırıyor. Türkiye’de kadın tarihinin ve bununla ilintili feminist düşüncenin temelini oluşturan İsenbike Togan’a armağan kitabında da kadınlardan öğrenmek konusunu deşmek beni bir bu kadar mutlu etmişti (Akşit, yayıma hazırlanıyor). Bu makalede kadınların birbirinden öğrenmesi meselesini tarihi bir bağlamda, kadınların gayri resmi eğitimi diyebileceğimiz bir çerçevede ele almıştım. Bu çerçeveden bakınca da anlaşılabilirliği gibi, şimdiye kadar bu alan-

1 Özellikle internet arşivi için açık bir çağrı yapmak ve on dakikası kullanılmak ve anonim kalmak üzere, çevresindeki kadınlarla bu yazıda çerçevesi verilen türden görüşmeler yapmak isteyenlere kapımızın açık olduğunu belirtmek istiyoruz.

da odaklandığım konu kadınlar arasında, resmi olmayan çerçevelerde ama akademik diyebileceğimiz bir bilginin aktarımıydı. Hikâyeler, dini bilgiler, müzik ve önceden belirlenmiş çerçevelerde elışı bilgileri gibi. Öte yandan ebelik, şifa ilimleri gibi 19. yüzyıl itibarıyla sadece görünmezleştirilmekle kalmamış, kadınların elinden özellikle alınmış bilgileri merak etmeye devam ettim. Bu yazıda bu konulara yine fazla girmedik ama odak noktamız tarihi olduğu kadar günümüze dair bilgiler de oldu; bu nedenle bir yandan, örneğin bedenimize dair tıbbi bilgilerin yeni pislik-temizlik söylemleriyle (Douglas, 1966) elimizden aldığı bilgileri yeniden ziyaret ettik ama aynı zamanda tıbbi bilgilerin nasıl aramızda yeniden yeniden dolaşıma sokulduğuna ve bunun akıbetine tanıklık ettik. 19. yüzyıldan beri tekrar tekrar cahil ilan edilen ve bilgileri 20. yüzyıl başında cehaletle eş tutulmaya başlanan kadınların (Akşit, 2009b, s. 15) aynı zamanda yeni bilgilerin taşıyıcılığında kamusal eğitimden ya da tıp kurumundan daha etkili olmasının dikkate değer bir süreç olduğunu fark ettik.

Bu yazıyı, bir sözlü görüşmeler üstadı olan Funda ile beraber yazmaya kalkışmaksa başka bir tecrübeydi. Bu yazı için ben altı görüşme yaptım. O ise ondan fazla görüşme yaptığı gibi beraber bulduğumuz ve her görüşmede yeniden düşündüğümüz, eklemeler yaptığımız sorularla kırk kadar görüşmeyi örgütledi. Başlangıçta benim olumlayarak deşmeye çalıştığım bilgi aktarım süreçlerini o eleştiriyordu. Yani bence kadınlar arası bilgi aktarım süreçleri geri kalan, geride kalan bilgi setlerine ulaşma kaynağı olabilecekken o bu süreçleri tam da tahakkümün yeniden üretildiği alanlar olarak görüyordu. Bu çalışmanın sonucunda ben kadınlar arasında dolaşan bilgilerin sandığımın çok ötesinde, onların bilgisinin yerini alan otorite bilgilerince devralındığını ve yeniden üretildiğini fark ettim. Örneğin tıptan türemiş bir temizlik ideolojisinin sınıflar ve kuşaklar arası ne kadar yaygın olarak kabul gördüğünü, bu çerçevede kız enstitülerinin orta sınıf ev idealinin kadınların birbirini ezme aracı haline geldiğini gördüm mesela. Bu benim kız enstitüleri çalışmamda 1950'lere kadar sürdüğüm izin (2005) bugünkü tezahürlerinin ne kadar güçlü olduğunu gösterse de beni çok mutlu etmedi elbette. Ama örneğin dini bilgilerin aktarımında cinselliğin ve beden bilgilerinin açık açık ve bilimsel dile sığınmadan konuşulabilmesi gibi durumlar benim aradığım bilgi setlerine dair ipuçlarını sağladı en azından. Burada elbette dini bilgileri otoriteden, yani bu sefer de hem dini otoritelerin hem de laik devletin kendi din tahayyülünü oluşturduğu Diyanet'in etkilerinden bağımsız bir alan olarak ortaya koymuyorum. Görüşülen kadınların, kadınlar arasında aktarılan dini bilgileri bedene yönelik ve yukarıda zikrettiğim otoriter dillerden farklı pratik bir söylem içerisinde anması ve kimi zaman da bu alanı en azından okulda öğrendikleri bedenden kopuk bilgiyle kontrast halinde ortaya koymasından yola çıkarak kadınların dini söylemleri ipinin ucuna tutunuyorum.

Örneğin yirmilerinin başlarındaki Hansu, annesinin kendisine kasıtlı olarak bedenine veya ev işlerine dair bilgiler aktarmadığını, âdet gördüğünde ne yapabileceğini ise teyzesinin evinde ve dini bilgilerin referans çerçevesi içinde öğrendiğini ifade etti. Keza yirmilerinin sonlarındaki Zöhre de bir kadının rüyasında orgazm olabileceğini babaannesinden, yine bu olay gerçekleştiğinde abdest konusunda ne yapılıp ne yapılmaması gerektiğine ilişkin bir sohbetle öğrendiğini söyledi. Kırklarının başlarındaki Melike de annesinin hayattayken ona aktardığı dini bilgilerin okulda göremeyeceği denli günlük hayata ilişkin olduğunu anlattı. Başkalarına yardım etmenin erdeminden, bu erdemın günlük hayatta kişinin kendisinin ve toplumla ilişkisinin tanımlandığı bir alan olarak ne kadar önemli olduğunu kendisine ancak annesinin anlatabildiğini söyledi.

Kadınları Dile Getirmek

Kasım 2010-Nisan 2011 tarihleri arasında yapılan görüşmelerin ortak özelliği her yaştan, sınıftan ve eğitimden yetişkin kadınlarla yapılmış olmalarıydı. Daha çok Ankara'da yaşayanlarla yaptık görüşmeleri, ama hem Ankara'da oturup hayatının farklı dönemlerinde farklı şehirlerde yaşamış kadınlarla ve hem de Niğde, Zonguldak, Yozgat, Antalya, Denizli, Amasya, Afyon ve Eskişehir'den (bu şehirlerin kasabaları ve köylerinde yaşayan birkaç anlatıcı da vardı) 48 kadınla görüşülmüş oldu.² Sorulan sorular, demografik bilgileri (yaş, eğitim, varsa meslek, gelir durumu, medeni hal, çocuk sayısı, eşinin yaptığı iş, yaşadığı yer; köy, kasaba, kent) müteakip, şunun gibi sorulardan oluşan bir havuzdan alındı: "Çekirdek aile biçiminde mi yaşıyorlar, büyükler ve diğer akrabalar da evde mi? Ev işleri, çocuk bakımı, eş ile ilişkiler, gündelik hayata dair bilgileri kimlerden ve nasıl almış? Evlenmeden önce, evlilikte cinselliğin nasıl yaşanacağına dair ona akıl veren olmuş mu? Kendinden büyük kadınlardan edindiği bilgiler onun hayatını nasıl etkilemiş? Kendisini en çok hangi konularda bilgili/bilgisiz hissediyor? Komşular, akrabalar ve benzeri yaşça büyük veya tecrübeli kadınlara akıl danıştığı ya da onların akıl verdiği konular neler? Kendisi çevresindeki kadınlara akıl veriyor mu? Bu eylemler hangi mekânlarda, hangi ortamlarda gerçekleşiyor? Kadınlar arası işbölümleri nelerdir? Dini bilgilerini nereden öğrendi? Hikâye ve masalları kimden dinledi? Doğum kontrolü, çocuk yetiştirme, elişleri ve benzeri konularda profesyonel yardım aldı mı?" Görüşmeleri farklı kişiler yaptığandan, soruların kendisinden çok görüşmeyi yapan kişi-

2 Bu çalışmaya katkıları için, hem hikâyelerini bizimle paylaşan kadınlara hem de bizim için çeşitli şehirler, kasabalar ve köylerde görüşmeler yapan Sermin Çakmak, Berfin Abdaloğlu, Emel Konya, Hatice Kaya, Döndü Bulut, Ebru Öcalan, Pınar Akgül, Dide Tayfur, Nejat Coşkun, Aynur Tekin ve Şengül İnce'ye teşekkür ederiz.

lerin merakları ve bazen de anlatıcının kendi hikâyesini anlatmaktaki (benim çok sevdiğim) inadı sonuçları belirledi. Benim merak ettiğim daha çok bilgilerin kimden kime veya tatlı mı sert mi (anne-kaynana) aktarıldığı değil, bu bilgilerin, özellikle de kurumsal olmayanlarının ne olduğu idi. Örneğin Melike, görüşmemizde babaannesiyile oynadığı masal-oyunları da aktardı. Yine Elvan Teyze, Niğde Mahmatlı'da 1950-60'larda (yani tam da Halk Sağlığı uygulamaları taarruza geçtiği sırada) halk arasında uygulanan çiş eğitiminin tüm detaylarını anlattı. Bebekleri toprakla kundaklamanın ince ayrıntıları benim temizlik ideolojisi dediğim şeyden farklıydı ama o haliyle temiz ve hazır bebek bezinden daha sürdürülebilir bir temizlik anlayışına tekabül ediyordu. Elvan Teyzenin anlattığı bir başka önemli şey evde öğrendiği ve kendi çocuklarına öğrettiği Battal Gazi hikâyeleriydi. Okulun verdiği—kamusal—eğitimin sınırlarını zorlayan bu konudan da izleyen bölümde daha ayrıntılı olarak bahsedeceğim. Ama burada kamusal eğitimdeki çetrefil durumların eviçi eğitimde de olduğunu, eviçi eğitimde aktarılan bilgilerin hem çok çeşitli hem de dini veya eğitime dair kurumlarla yakından ilişkili de olabildiğini belirtmekte fayda var. “Kızların eğitimi ve kadınların bilgisi konularını beraber ele almak” o yüzden elzem görünüyor. Bu şekilde, kadınların faaliyetlerine ve kadınların bilgisinin kamusal alanla birleşme noktalarına daha dikkatle bakabilir ve kadınların farklı kurumsal bağlamlarda varoluşlarını daha iyi anlayabiliriz (Akşit, 2009b). Sordüğümüz sorular da kadınları kamusal alanın dışında tutan her türlü tanımı aşındırmaya yönelikti.

Aslında soruların tamamı kamusal alanın kadınların varlığıyla oluşmuş bir fikir olarak yeniden tanımlandığı, kamusal özel ayrımının ötesinde bir zeminde (Landes, 1998; Goodman, 1992) kurgulanmış olmakla beraber Funda'yla ikimizin sözlü tarih, otobiyografi ve mekân çalışmaları gibi kesişen ilgi alanlarımızdan doğan sorulardan bir tanesi de, doğrudan bilgi aktarımıyla ilişkili görünmemekle beraber, bu aktarımın mekânla ilişkisiydi (Boys, 1998; Akşit, 2010). Kadınların mekânla ilişkisinin bizi siyaseti yeniden tanımlamaya mecbur ettiği noktasından hareketle sorulmuş olan bu soruya geri dönüş pek fazla olmamakla birlikte salonun kamusal alanın tekrar nasıl göbeği olduğunun altı bir kez daha çizilmiş oldu.³ Mutfakta aktarılan—Eser Köker'in (2004) saklı konuşmalarına el sallayan—“çekingen” bilgilere karşı salon kimi zaman zora dayanan, kimi zaman meydan okuyan, kimi zaman iyilik düşünen, kimi zaman koruyan kollayan ama çoğu zaman açık açık bilgi aktarımının mekânıydı. Özellikle de kabul günlerinde... Örneğin İpek, gizli şeyleri mutfakta, arkada-

3 Kamusalılık mekânlardan soyut bir kavram olsa da, kadınların burjuvaziye *salon*larda bir araya getirmesinden müteşekkil bir kavram aynı zamanda (Habermas, 1989; Kalle, 2002; Fraser, 1992; Akşit, 2010).

şı Olgun ise “pek gizlisi saklısı olmadığını” belirterek, koridorda veya salonda konuştuklarını söylüyorlardı.

FOTOĞRAF 1. Hayalinde hanımının kılığına girmiş Fazilet, salonun da hâkimidir.

Bu yazı için yapılan görüşmelerde aile içi ve yaşa dayanan hiyerarşiler ön plana çıksa da, Aksu Bora (2005) ve Gül Özyeğin'in (2000) ev temizliği ile ilgili görüşme ve analizlerinden, salonun sınıflar arası işbölümü ve hiyerarşilerin bastırılması için de ne kadar merkezi bir alan olduğu ortaya çıkıyordu. Fotoğrafta görülen İrfan Tözüm'ün *Fazilet* filminden aldığımız sahnede olduğu gibi... (bkz. Fotoğraf 1) Gerçi Bora'nın kitabında benim için en çarpıcı yerlerden birinin, yatak odasının, bu hiyerarşinin tersine döndürüldüğü yer olduğunun belirtildiği bölüm olduğunu söylemeden geçemeyeceğim. Temizlik yapanlar, işverenlerini pislik-temizlik üstünden bir yere kadar yargılayabiliyorlardı ama mahremiyetin ifşası bu yer değiştirme için uygun bir zemin oluşturuyordu. Nitekim Tözüm'ün filminde de Fazilet'in "hanımının" kılığına girdiği yer yine yatak odası idi. Modernliğin kurulduğu yerin neresi olduğu ise tartışma konusu: Nüfus politikalarıyla ve bu politikalara kısmi direnişlerle (Akşit, 2010c; Özbay, 2010) biçimlenen yatak odaları mı, orta sınıf ideallerinin (Akşit, 2005) ta kendisi haline gelmiş salonlar mı?⁴ Üstelik bu yerlerde kamusal alan-özel alan meselesi öyle derinden sorgulanmadığında da ilk akla geliverenlerden biri olan hastane koridorlarının, kimi zaman kaynana zulmünden kaçış ve yeni kadınlık bilgilerine kapı açış mekânları haline gelebilmesi (Akşit, 2009a) gibi durumlar

4 Mekân, cinsiyet ve modernlik ile ilgili benzeri tartışmaları Mısır üzerinden yürüten güzel bir örnek için bkz. Ghannam, 2002.

bu tip soruları iyice karmaşıktırıyor.

2006 yılında bir hastanenin kadın doğum kliniğinde yatan hastalarla yaptığım görüşmelerde; bu bölümün koğuş tipi odalarında, askeri bir hiyerarşinin olduğu, hızla ve arkalarında bir asistanlar ve hemşireler ordusuyla gezen doktorlar dünyasında, hamile, ameliyatlı, kürtaj geçirmiş, yeni doğum yapmış da olsalar kadınların, evin sorumluluğunu ve hane halkının söylemlerini geride bırakmış olarak birbirleriyle yepyeni ilişkilere girebilmeleri, kendi deneyimlerini tüm ayrıntısıyla aktararak bunlardan sonuçlar çıkarabilmeleri beni çok etkilemişti, hâlâ da etkiliyor.

Keza *Feminist Anneler* grubuyla⁵ girdiğim ilişki de, akrabalık ilişkilerinden bağımsız, kadınların kendilerinden daha tecrübeli olan kadınlardan öğrendiği, her kadının farklı tecrübesi olduğunun teslim edildiği bir ilişkiler evreninde gerçekleşiyordu. Her birimizin salonu, bazen de parklar ve bahçeler, emekleyen bebeklere ve dolayısıyla bize, kamusal alandan sayılan kafe gibi alanlardan çok daha fazla yer açtığı için bizim için de kamusal alanın ta kendisi oluyordu bu buluşmalarda. Üstelik salon, yatak odası gibi ayırımlar da çok ders kitabından çıkma gibi duruyorlardı bu buluşmalarda. Zira o kalabalık geldiğinde, bütün odalar salona ekleniyor, çok fonksiyonlu, aynı anda pek çok başka yer olabilen ya da farklı zamanlarda farklı yerlere dönüşebilen heterotopik alanlar oluşturuyorlardı (Foucault, 1980; Akşit, 2009b). Alanların bu dönüşümüne Hansu da işaret etti: Kendi odalarının dindar misafirler için mescide, çocuklu misafirler için kreşe dönüştüğü kabul günlerinden bahsetti. Evin, “özel” alanın bu çok yerliliği “sokakta bebek ağlarken, aynı zamanda bu gibi işler için asla düşünülmeyle yapılmış olan kaldırımlardan bebek arabasını sürüklerken, etraftan gelen kınayan bakışlar, bebeğimin fazla küçük, fazla çılgıncı ya da fazla üşüyor olduğuna dair yabancı yorumlar”ın neden kamusal ve bu evlerin neden özel addedildiğini tekrar tekrar sorguluyor (Akşit, 2009b, s. 22).

Kadınlar arası bilgi aktarımının zaman, mekân ve bazen de otorite tanınamasıyla yakından ilişkili ve benim bu devam edecek olan çalışmada, kendi hayatımda da gördüğüm halde bu kadar net tespit edemediğim son bir şeyin altını çizerek, önce kadınlar arası bilgi aktarımının yakın bir tarihçesine daha sonra da görüşmelerin ayrıntılı analizlerine gireceğimiz bu yazıya girizgâhı bitirmek istiyorum: Daha önce de Hansu’nun hikâyesinde belirttiğim çocuklarına *bilgi aktarmaya direnen kadınlar* meselesi. Ya da kendileri günümüzün kadınlık bilgisi diyebileceğimiz, temizlik ideolojisi, orta sınıf idealleri meselelerine ayarlı bir bilgiye haiz kadınların kendi kızlarına bu bilgileri aktarmamak yoluyla o kızları özgürleştirme çabaları. Bu çabalar genellikle kızlarını okutma çabasıyla beraber gidiyor ama okuyan kızlarının evlilikte kendilerinden bekle-

5 Daha fazla bilgi için bkz. <http://feministanneler.blogspot.com>.

nen katmerli özveriyi gösterememeleri, buna niyet etseler bile, bu özveri için gerekli bilgilere sahip olmamaları sebebiyle ya boşanıyorlar ya da büyük krizler yaşıyor ve anneler bundan hicap duyuyor. Bu noktada devreye anneane ve babaanneler giriyor: İpek, mesela, ev ile ilgili bilgileri bilge bir kadın olarak gördüğü anneannesinden almış. Mısra da... Ama Mısra, kızına ev işi, yemek öğretmemiş. Mısra'nın böylesi bir bilgiyi kızına aktaramaması biraz da kızının buna direnmesindenmiş ama Zöhre'nin annesi ideal bir gelin olarak anılan bir Çerkez kızı olduğu halde, kendi kızına bu bilgileri bile bile öğretmemiş. Denizhan'ın annesi ise "ev" bilgilerini öğretmeyip beden bilgilerini çok tıbbi bir dille aktarmış. Haydar Dümen ve *Cinsel Bilgiler Ansiklopedisi* kaynaklı bu medikalize bilgiler, önceleri komik gelse de, sonraları işe yarayan bir bilgi seti idi bir zamanlar. Bu tıbbi bilgi setine başvuru da aslında yukarıda açmaya çalıştığım sessizliğin bir türü idi. Yani kişisel bilgi aktarımı yerine tıbbileştirilmiş bilgi aktarmak, konuşma edimini kişiye özel/mahrem olmaktan çıkarmanın bir yöntemi idi. Bu, kişilerden çıkması istenen ama çıkamadığı için sessiz kalınan ya da yeri biçimlendirilmiş bilgilerle doldurulan süreci Zöhre çok güzel anlattı: Altı yaşına kadar Orta Anadolu taşrasında iyi halli bir evin kalabalık avlusunda büyüyen Zöhre, bu mekânda cinselliğin ve bedene ait tecrübelerin kimseye ait olmayan ve herkese ait bir şey olduğunu söylüyordu. Bir kadınlar çokluğu içerisinde konuşulan meseleler böylece bir kadının bir kadına ya da kıza aktaracağı kendine özel olan şeyler değil, hepsinin yaşadığı veya yaşayacağı şeyler olduğu için hem yüksek sesle uluorta paylaşılabilir, hakkında gülüşülebilir hem de bunu dile getirenin bedeniyle özdeşleşmiyordu. Daha sonra bu avludan ayrıldığında dört kız kardeş ve anneleri bu tip deneyimlerin aktarımı konusunda çok sıkıntı yaşayacaklardı.

Aynı şekilde Ayşe, kendi kızlarına ev işlerini sadece sorduklarında anlatmıştır, kendisi de annesinden sadece görerek öğrenmiş ve ayrıca halk eğitim kurslarına da devam etmiştir. Yani bir yandan annesinin sessizliğinin yer açtığı biçimlendirilmiş bilgileri almaya devam etmiş ama öte yandan da bu sessizlik, biçimlendirilmiş bilgilere de belli bir mesafe sağlamış onun hayatında. Kısacası, Şenol Cantek'in başta rahatsız olduğu, biçimlendirilmiş bilgi aktarımlarının da durdurulduğu ama yerlerine yenilerinin konamadığı zengin bir durumlar yelpazesi söz konusu. Aynı konuya birimiz olumlayarak, diğeri ise olumsuzlayarak baktığımız için giriştiğimiz bu araştırma, aslında aynı şeylerden, yani biçimlendirilmiş ve diyalojik olmayan bilgi setleri ve bu biçimlendirilmişliğe mukabil rahatsız edici/hiyerarşik aktarımları meselesinden rahatsız olduğumuzu ve bu setlerin ve aktarımlarının sadece kaynaklandıkları kurumlarla sınırlı kalmadığını gösterdi. Ama öte yandan da kadınların bu setlere karşı farklı stratejiler geliştirdiğini ve arada, örneğin masalların ve çocukların bedenlerine ve kendi bedenlerine dair bilgilerin aktarılmasında, kimi zaman kurumsal söylemlerin

“kılığına girerek” kendi “akademik” bilgilerini yarattıklarına dair ipuçlarını da ortaya serdi. Yani dini bilgi söylemi ya da tıbbi bilgi yabancılaştırması içinde cinsellik ve bedensel bilgiler aktarılırken, farklı sınıflardan kadınlar aslında aynı yönteme başvuruyorlardı. Hastanede de kadınlar, bir yandan kurumun otoritesine hiç direnmiyor, ama bu kurumsal mekânı kendi bilgi aktarımlarına ve daha çok bedenlerine ilişkin tecrübe paylaşımlarına zemin ediniyorlardı. Halbuki yemek, ev temizliği ve dikiş gibi, nesnelere ve mekânla ilişkili konular aslında geleneksel bir görüntü kisvesi altında modern devlet söylemlerinin gündelik hayata sirayetini işaret ediyordu. Bu sürecin nasıl geliştiğinin izini, takip eden tarihçe bölümünde sürmeye çalışacağız.

Kızlar, Kadınlar, Tarih

Bu bölümde bir bilgi kaynağı olarak anne ve kayınvalideleri kapsayan ama onların ötesinde bir grubun içinde yer alan kadınların, kadınlardan oluşan dini içerikli metin “okuma grupları”yla örnekleyebileceğimiz rollerinin izini sürmeye çalışacağım. Günümüzde de daha çok cemaat ve tarikatlar bağlamında örneklerini görebileceğimiz bu okuma gruplarında bir kadın dini içerikli metinleri okurken diğerleri dinler. Ama bu gruplar bir yandan görüldüğü gibi bir bilgi akışının merkezleriyken öte yandan görünmeyen hiyerarşileri ve güç kaynaklarını barındırırlar. Örneğin okuyan kadın grubun ne en yaşlısı ne en bilgilisidir. Diğerlerinden daha iyi okumaktadır. Aynı şekilde, okunan malzeme burada paylaşılan bilginin en değerlisi olmayabilir. Mesela Osmanlı İmparatorluğu’nda, kadınlar gerek el yazması gerek matbu mevlitlerin kenarlarına kendi hikâyelerini de ekliyorlardı (İlcan, 1998). Yani dinleyici okuyucudan daha çok katılabiliyordu artık sadece okuma etkinliği diyemeyeceğimiz bu etkinliğe. Biçimlendirilmiş bir eğitim kurumundaki bir öğrenciden de çok daha otonomdu üstelik bu açıdan bakıldığında (Akşit, yayıma hazırlanıyor).

Bu bilgi aktarım çerçevesinden söz etmek, aynı zamanda özellikle kuşaklar arası bilgi aktarımının altını çizmek anlamına geliyor. Ve bunu yaparken de kullandığımız en değerli kavramlardan bir tanesi ekberiyet (Togan, 1999, s. 168, 181; 2003, s. 22-8; Peirce, 1998). Yaş hiyerarşileri olarak tarif edebileceğimiz ekberiyet kavramını daha çok Osmanlı İmparatorluğu’nda kardeş katli çerçevesinde yönetici erkeklere referansla ansak da Togan ve Peirce’in katkılarıyla Türk tarihi ve Osmanlı tarihi alanlarında yaşça ve kademece büyük olan kadınların, “yeni”leri ve gençleri eğitmesi bağlamında da kullanılır olmuştur. Peirce (1998) sarayı anlatır ama sarayda eğitilen kadınların evlendiklerinde sarayda aldıkları eğitimi kendi evlerine taşıdıklarını söyleyerek kavramın uygulama alanını seçkinlerin evlerindeki kadın gruplarına da açar (Akşit, 2009b, s. 17).

Peirce’in haremi anlattığı dönem, yani 16. yüzyıl sonrasında bu seçkinle-

rin evlerindeki harem büyük değişiklikler geçirmiştir. Bu evler 16. ve 18. yüzyıllar arasında sarayın taklitleriyle saraya meydan okumaya başlarken, özellikle saraylı kadınların bilgisinden faydalanmışlardır. Bu dönem hem üzerine az çalışılmış hem de kadınların eğitimi meselesi atlanmış bir dönem olarak çalışılmayı beklemektedir. Takip eden Tanzimat döneminde hem okuma malzemeleri hem de genç kızlık halleri büyük değişiklikler geçirmiştir. Ömer Seyfettin'in (2003) "Bahar ve Kelebekler" hikâyesinde bu değişim ile önceki kuşağın öğrenme hevesi dile getirilir. Önceki kuşaktan bir hanımın Tanzimat kuşağından genç bir kadına "[B]iz de okurduk... O vakit bir kadın için en büyük medh, fâzıla, edîbe, şâire, âkile... hanım olmak idi... Şimdi siz... başka memleketlerin şeylerini öğreniyorsunuz. Onlara benzemek istedikçe kendi benliğinizden uzaklaşıyorsunuz" demesiyle anlatılır. Bunun üzerine hem Tanzimat kızı, hem de önceki kuşak her tarafın hapishaneye döndüğünü ve çıkış yolu bulunmadığını tespit ederler. "Seksen sene evvelki hayatı birden hatırladı; o vakit erkeklerden ayrı bir kadınlar âlemi vardı ki, şimdi tamamıyla dağılmıştı. Bu âlem pek genişti. Binlerce kadın birbiriyle konuşur, görüşür, eğlenirdi. Kendilerine mahsus eğlenceleri, zevkleri vardı. Moda yoktu. Annelerinin esvaplarını kızlar giyer, büyükannelelerinin mücevherlerini torunlar takardı." Modanın olmadığını, esvapların kuşaklar arasında değiş tokuş edildiğini, Osmanlı arşivleri 18. yüzyıl belgelerinde yalanlansa da (Akşit, 2005) kadınlar arası bilgi aktarım süreçlerinin dönüşüme uğradığı kesindir.

Roman ve hikâyelerin yanı sıra, biyografi ve otobiyografiler de kadınlar arası bilgi aktarım süreçlerinin takip edilebileceği verimli alanlardır. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla dönülürken patlama yapan otobiyografik yazında genç kızlık tarihinde özellikle kadınlardan öğrenme süreçlerinin belirgin olduğu ortaya çıkar (Gerstenberger, 2000; Adak, 2005). Bu bağlamda Peirce'ın kaldığı yerden Fatma Aliye'nin kendi otobiyografik romanları ve Ahmet Mithat Efendi'nin onun biyografisiyle çerçevelediği otobiyografisi devam eder. Ahmet Mithat Efendi'nin Fatma Aliye biyografisinin içinde Fatma Aliye'nin kendi hakkında bizzat yazdığı pasajlar da vardır. 19. yüzyıl sonu 20.yüzyılın başında Fatma Aliye, İslam tarihinde eğitici kadınlar arayıp bulmuştu (1895). Çocukluğunda da Akyüz'ün sözünü ettiği (2004, s. 3, 1999, s. 12) "[...] âlim kadınların peşinde dolanıp onlardan kalan artıkları yiyerek onlardan feyz alacağını" ummuştu (Ahmet Mithat Efendi, 1998, s. 46). Fatma Aliye beş yaşında *Kuran*'ı hatmetmiş ve hanelerindeki diğer kadınlarla mevlit okumuştur. Doğumlar, ölümler, anmalar için mevlit okumaları 14. yüzyıldan beri kadınlar arası bilgi aktarımının temel alanlarından biridir (Tapper ve Tapper, 1987). Doğum, ölüm gibi bedenin keskin dönüşümlerine işaret eden süreçlerin dine dair ama dinin merkezinde olmayan metinlerce çerçevelenmesi mevlitte olduğu gibi, yine kadınların favori okuma malzemelerinden olan *Battalname*lerde de dikkati çeker: *Battalname*

aslında 12. yüzyılda oluşturulup 16. yüzyılda yazılan ve 19. yüzyılda matbaanın imkânlarıyla daha geniş kitlelere ulaşan, Anadolu'nun İslamlaşma sürecini anlatan bir metindir. Üstelik neredeyse tek değişmez kahramanı bir erkektir. Ama bu dini addedilen metin kadınlarca okunmaya devam etmiş, Battal Gazi'nin ayrıntılarıyla güzellenen bedeni, aşkları ve evlilikleri kadınların sahiplendiği bu din alanında yerini bulmuştur.

Nancy Tapper'in mevlitin kadınların sahiplendiği bir din alanı olduğunu savunduğu makalelerinden önce, 1980'de yayımladığı "Hamiler ve Metresler" makalesi de Türkiye ve İran'da farklı yerleşim birimlerinde yaptığı antropolojik araştırma sonucu, kadın gruplarının kadınlar için kimi zaman kadın-erkek karışık gruplardan daha çok güç ürettiğini gösteren değerli bir makaledir. Roberta Wollons da (1990, s. 51; 2009) 19. yüzyıl Amerikan kadınlarına dair incelemelerinde beklendiği üzere kadın kulüplerinin muhafazakârlığı yeniden ürettiğini ama beklenmedik bir şekilde popülerliklerinin kadınları özgürleştirmeye yaradığını (1990, s. 52) ya da misyoner kadınların gittikleri yerlerden etkilendiklerini ve misyoner erkeklere de meydan okuyarak daha feminist bir çizgi yakalayabildiğini gösterdi. Zamanında aile çalışmaları ve Osmanlı tarihi de muhafazakâr addedildiği için "ilericiler"den ilgi görmemişti. Kadınların kadınlarla ilişkilerine değer veren Fatma Aliye gibi kadın yazarların muhafazakâr addedilmesi de bu çerçevede yeniden değerlendirilmelidir. Binbir Gece Masalları, Battalname gibi hikâyeleri evde öğrenen Aliye ve kız kardeşi Emine Semiye hanımların eğitimleri onları eğitimsiz ve yoksul kadınlara karşı mesafeli kıl- sa da, kız kardeşlerin yazar olarak kamusal alanda yüklendikleri rol onları kadın yoksulluğuna çözüm aramaya ve kadınların kamusal alanlarının her sınıftan tezahürlerini desteklemeye itiyordu. Fatma Aliye kadınlar arası dünyaları zengin, yoksul, efendi ve köle genç kız ve kadınların tek desteği olarak kurmuştu (2005, 2007). Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarına kadar evlerde okunan Battalname (Dedes, 1996), Kerem, Garip, Köroğlu 1930'larda ve 1960'lar- da yeniden, romanlaştırılarak yazıldığı (Öztürk, 2006) içinde kadınlara dair pek az şey kalmıştı. Bir yandan da bu kahramanların sözlü hikâyeleri, Elvan'ın deneyiminde gözlemediğimiz gibi, kimi zaman bu kitaplardan da beslenerek, halk arasında ve kadınlar tarafından halen anlatılıyor.

Kısacası kadınların kahramanlık hikâyelerine sadece okuyucu olarak değil, oluşturan, destekleyen ve devam ettiren kişiler ve gruplar olarak katkıları gerek kadınlar arası bilgi aktarımı meselesinin gerekse destanların değişen niteliklerinin merkezi özelliklerindedir. Halide Edip, *Sinekli Bakkal*'da, Rabi'a'nın mahallerindeki zengin konağa devam ederken yaşadıklarını anlatarak, sadece yaş hiyerarşilerinin değil sınıf hiyerarşilerinin de kadınlar arası bilgi aktarımının önemli bir parçası olduğunu hatırlatır (1936). Yirminci yüzyılın başında, 1925'te, "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Dair Kanun" ve 1927'de Latin

harflerine geçiş bu grupların devamlılığını da etkilemiştir. Bu noktadan sonra eviçi eğitim her an tarikatlarla ilişkilendirilebilecek ve eski yazının promosyonunun yapıldığı bir alan olarak damgalanmış ve sonuçta okuma malzemesinde yeni harflerle milliyetçi tahrifat yapılırken tarikatlarla ilişkilenecek okuma grubu da pek kalmamıştır.

Söz konusu kadın okuma grupları günümüzde de tarihle ilişkinin bir yolu olarak devam ediyor. Melike'nin anlatımına göre, kadınlar bu gruplarda yine ek bilgiler aktarıyorlar ama bu daha çok diğer sohbetlerden edinilmiş, ya oralarda okunmuş ya da oralarda başka kadınlardan duyulmuş bilgilerin aktarımını içeriyor. Her ne kadar yapılandırılmış bir biçimde de olsa okuma gruplarının okuduğu malzeme kısa ve değişken. Milliyetçi tahrifat sonrası Battalname'ler artık bu grupların okuma malzemesi arasından çıkmış durumda. Üstelik bu sohbetlerin daha az yapılandırılmış olan, yani okumayla daha az ilişkili olan kısmı daha fazla çeşitlilik içeriyor. Bir yandan evin sunumu, bu gruplarda yenilmek üzere üretilen yiyecekler bu bilgi aktarımlarının önemli alanlarından birini oluşturuyor. Yemek tarifleri hem kadınların birbirlerinden hem de televizyondan edindiği ve 45 yaşında bir kadının bile çok yakındaki gençliğine oranla inanılmaz çeşitlendiğini fark ettiği yeni alanlara tekabül ediyor. Yani daha yirmi sene önce neredeyse sadece kız enstitüsü kitaplarından ve halk eğitim kurslarından devşirilmiş bilgilere şimdi yöresel çeşitlilik ve televizyon aracılığıyla uluslararası çeşitlilik katılmış durumda. Kadınlar kendilerini hâlâ bir nevi şifacı olarak görüyorlar ve hazırladıkları yemeklerin buna aracı olmasını istiyorlar.⁶ Her ne kadar kadın toplantılarında şifadan çok, kısa bir sürede ve tüm öbür işlere rağmen—çocuklar, çocukların ödevleri (çocuklarının ödevleriyle uğraşmak zorunda kalıp müfredatla tekrar tekrar başka gözlerle cebelleşen kadınlar da başka bir çalışmanın konusu), temizlik, bazen yaşlı bakımı—üretilen yemeklerin çeşitliliği ve lezzeti ön planda olsa da, kısıra koyulan nar ekşisinin şifası, fıstıklı gibi görünen kekin aslında ıspanaklı olması ve ıspanağın faydaları konuşma konuları arasında yer alıyor. Kanser gibi hastalıkların yaygınlaşmasıyla ev ahalisi için hazırlanan salataların çok çeşitli sebzeleri içermesi kadınların özellikle önemseddiği bir konu.

Evin temizliği bir yandan sokağın temizliğiyle kontrast halinde yüceltilen bir mevzu olmakla beraber temizlik malzemelerinin aslında sağlığa zararlı olması meselesi de kadınlar arası sohbetlerin önemli odak noktalarından biri. Bu durumda kadınlar kendi sağlıkları pahasına hane halkının sağlığını koruyan temizlik şehitleri olarak kurguluyorlar kendilerini. Tıbbi bilgilerin değişkenliği ve medyanın bu değişkenliği her yeni haberinde manipüle etmesi ka-

6 Latin Amerikalı kadınların bu konudaki deneyimleri hakkında keyifli bir okuma için bkz. Laura Esquivel, *Saklı Lezzetler*, çev. O. Öztunalı, İstanbul, Can Yayınları, 2010.

dınlara bildikleri yoldan kolay kolay şaşmamaları için bir neden sunuyor. “Bugün böyle diyorlar ama kim bilir yarın ne diyecekler” derken özellikle anne sütünün 1960’lar ve 1970’lerde bebek maması tarafından bir şekilde ikame edilebileceği söylemini müteakip ana sütüne dönüş örneği veriliyor. Bedenlere dair tıbbi bilgiler bu anlamda bir yandan sorgulanıyor ama bir yandan da kanser, alzheimer, MS gibi görece yeni yaygınlık kazanan veya yaygınlığı görünür hale gelen hastalıklarla mücadelede başka bilgilerle birleştirilerek değer kazanıyor.

Anneler veya kaynanalar gelinlerine ya da komşular birbirlerine temizliği öğütlerken tıbbi bir temizlik ideolojisinden güç alıyorlar tüm değişkenliğine rağmen, bu da ataerkil pazarlık alanlarından birinin kurumlar haline geldiğinin açık bir örneği (Kandiyoti, 1997). Öte yandan özellikle annelerin kızlarına tıbbi cinsel bilgi aktarımında “bilinçli ve modern anne” olmaktan ziyade, kızıyla kuramadığı kişisel ilişkiyi tıbbi bilgilerle ikame etmesi gibi durumlar hiyerarşilerin güçlenmesi için yaratılan ataerkil pazarlığın sessizliğin ikamesi haline gelebildiğinin ipuçlarını veriyor. Ama bu yer değiştirmede kurumsal söylemlerin “kılıfına girerek” kendi sessizleştirilmişliğini bozma gibi durumlar da söz konusu oluyor. Yani dini bilgi söylemi ya da tıbbi bilgi yabancılaştırması içinde cinsellik ve bedensel bilgiler aktarılırken, tecrübe aktarımı için gereken ve farklı sınıflar ve kuşakları birbirine bağlayan “biz dili” farklı bir yerden yakalanmış da oluyor. Bu da, bir yandan kurumun otoritesine direnmeden hastaneyi kendi bedenlerine ilişkin bilgi aktarımının mekânı haline getiren kadınlarda olduğu gibi, ataerkil pazarlığın kadınlar tarafından kişilerle değil kurumlarla ilişkilendirildiğini ama bu kişisellikten çıkışın kadınların kendileri için tahakküm mekanizmaları yaratabildiği gibi, alan da açabildiğini gösteriyor. Cinsel bilgileri daha önceki kuşaktan, daha çok anneanne ve babaannelerinden, dini bilgilerin aktarımı aracılığıyla almayı başarabilen kadınlar aynı pazarlığı bu sefer din ile yapıp, dini söylemleri kendi bedenlerine ilişkin bilgi aktarımları için kullanmayı başararak bu pazarlığı dönüştürmeyi de becermişlerdir. Bu noktada bu bölümü bitirirken din ve tıp müesseselerini zaten kadınlardan kopuk görmediğimi, bu müesseselerin ataerkil söylemlerce sömürge haline getirilip, eviçi emeğin artık değerinin üzerine konarak uzman olma avantajına sahip olmuş olan erkeklerce uzmanlaştırılıp kendilerinin birer ataerkil söylem haline dönüştürülmüş olmasının aslında bu müesseseleri sadece ataerkil söylemlerden ibaret kılmadığını ifade etmeliyim. Yani kadınların bu kurumların kenarlarında tuttukları yerler, bu tıbbın ve dinin alaka alanını, yani insan olmayı ve buna bağlı bedensel ve ruhsal hassasiyetleri, yaşamın hem çok değerli hem çok değersiz olabilmesini, bu değer ve değersizliğin haksızlığa zemin oluşturması hadisesini (Butler, 2004) tam da on ikiden vuruyor diye de düşünülebilir.

Bizi Bir Araya Getiren...

Bu çalışmanın ilhamını, bir yaz öğle sonrası evin açık penceresinden içeri dolan bir kadınlar arası sohbetten aldım. Hâlâ bir mahallede yaşama şansına sahip olduğumdan, hane içi pratiklerin, hele mevsim yazsa, karşılıklı görülür, duyulur ve paylaşılır olması kaçınılmaz. Söz konusu sohbet, bir kabul gününün olağan gündemini yansıtıyordu. Genç bir kadının dilinden kaynanasına yönelik eleştiriler, arka planda ona hak veren diğerlerinin mırıltıları... Derken, erkeklerin yarattığı modern dünyada “kocakarı” denilerek ötelenen, alaya alınan bir “ekber kadın” aldı sözü. Sesinin tonu, özgüveni ile ortamda hâkimiyet kurduğunu hissettirerek, “Yanlışsın” yargısıyla başladığı sözünü, genç kadına kaynanasını, kocasını öfkelenmeden nasıl bertaraf edeceğini izah ettiği uzun bir tirada dönüştürerek tamamladı. Kocasının yanında kayınvalidesine asla kötü davranmamalı; kayınvalidesine kızdığı anda bağırıp çağırmak yerine, onunla daha az zaman geçirerek, işlerini görmeyerek tepkisini belli etmeliydi. Yani, yazının ilerleyen bölümlerinde sözünü edeceğim gibi, kavga ederek itibar kaybedeceğine “idare etme” yoluna başvurmalıydı. O konuşurken çıt çıkarmayan salon sakinleri, o sözünü bitirince hep bir ağızdan coşkulu nidalarla onay verdiler salonun hâkimine.

Tüm ayrıntılarına kulak misafiri olduğum uzun sohbetin gündemi, katılımcıları ve üslubu Elif Ekin Akşit’in kadınlardan öğrenme pratiği üzerine yaptığı çalışmalara iyi bir örnek teşkil ediyordu. Bu yaz öğle sonrası deneyiminin Elif’i çağrıştırmasının bir diğer sebebi de, bizzat onun varlığı, yaşam enerjisi, dünyayla, özellikle de kadınlarla kurduğu ilişkiydi. Elif’e yakın olmak, ondan hayatı güzelleştiren ve kolaylaştıran şeyler öğrenmek anlamına gelir çünkü. Nitekim, ona bu çalışmayı birlikte yapmayı önerdiğimde, onun da yukarıda belirttiği gibi, kendi hikâyemin etkisiyle, kadınlardan öğrenilecek bilgi ve deneyimin büyük oranda ataerkini yeniden üretmeye hizmet eder, yoksullaştırıcı, tutsak edici bir bilgi ve deneyim seti olduğuna inanıyordum. Elif’in analitik zekâsı ve olumlu olanı görebilen gözü ile anlatıcılarımızın cezbedici hikâyeleri, daha önce göremediğim sağaltıcı bilgi ve deneyim aktarımı pratiklerini keşfetmemi sağladı.

Kadınlardan öğrenmenin nasıl bir deneyim olduğunu keşfetmek için yaptığımız görüşmelerde, kendileri de birçok kadının rahle-i tedrisinden geçmiş öğrencilerimiz ve arkadaşlarımız gönüllü olarak yer aldılar. Kimi görüşmeci, kimi hem görüşmeci hem anlatıcı olarak... Kendi yaptığım görüşmeler ben de kendi hikâyemi de anlatma arzusu uyandırdı. Çünkü fark ettim ki, hiç tanımadığın veya hep farklı konular üzerine konuştuğun birisine hikâyeni anlatmak, bir çeşit terapi işlevi görüyor. İnsanın yükünü hafifletiyor, gücünü artırıyor. Bunu fark edince, yaptığım görüşmeler sohbet ve deneyim paylaşımı biçimini almaya başladı. Görüşmeler boyunca, kimi kadın, o zamana kadar sadece

selamlaştığı komşusuyla hayatının sırlarını paylaştı, kimisi de hikâyesini anlatırken geçmişiyile hesaplaşma cesareti kazandığını söyledi bize. Bu görüşmeler sayesinde güzel ve değerli birçok kadınla tanıştık, tanıştığımız güzel ve değerli birçok kadının hikâyesinin bir parçası olduk. Dolayısıyla, bu makalenin veri toplama aşaması bile, veri toplama fiilinin soğukluğunu kıran, coşkulu ve eşsiz bir deneyime dönüştü. Barthes'ın, "adını ağzına almaktan korkan roman" dediği yaşamöykülerinin dillendirilmesi, Jehlen'in ifadesiyle öz benliklerini bulmak için, kendi öykülerine sahip çıkacak kadınlara (aktaran Hellburn, 2000, s. 12) güç verebilir gibi göründü gözümüze.

Kadınlardan Öğrenmek

Kadınlar arası bilgi aktarımının membaı, öncelikle ailedir. Bu kaynaktan çoğunlukla geleneksel ve deneyime dayalı bilgi akar. Hemen ardından arkadaşlık, komşuluk vb ilişkilerden edinilen bilgi gelir. Kadınlara yönelik kurumsal-bilimsel bilgi ise yüz yüze geliştirilen bilgidir tamamen ayırt edilemese de farklı bir bilgi türüdür. Ekseriyetle kadınlar aracılığıyla aktarılan ama kaynağı kadınlar olmayan kurumsal-bilimsel bilginin kalesi kız meslek liseleri, kız enstitüleri, meslek okulları, teknik okullar, kurslar ve sağlık kurumlarıdır. Kurumsal-bilimsel bilgi akışından yana olanlar, benim başlangıçtaki görüşüme benzer biçimde, deneyime dayalı bilginin kısıtlayıcı, yoksunlaştırıcı, ataerkini besleyen ve dolayısıyla hâkim toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreten bir bilgi türü olduğunu iddia ederler. Kurumsal-bilimsel bilgi ise özgürleştirici, yenilikçi ve verimliliği artıran bir bilgi türüdür bu yaklaşıma göre.

Elif Ekin Akşit'in kız enstitüleri ile ilgili çalışması *Kızların Sessizliği*'nden (2005) bu yana, kadınlara empoze edilen kurumsal-bilimsel bilginin, cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin modernleşme ve batılılaşma yönündeki jakoben tavrının, cinsiyetçi politikaların bir uzantısı, bir enstrümanı olduğuna dair farkındalığın arttığını söyleyebiliriz. Doğa-kültür ayrımında olduğu gibi, kadının bilgiyle, erkeğinse bilimsel bilgiyle özdeşleştirildiği, dolayısıyla erkeğin kadını eğitmesi ve bilgi kaynaklarını dönüştürmesi sürecinin önemsendiği, yüceltildiği modernite algısının sorgulanması gerektiği açıktır. Kurumsal bilginin bir parçası olan medya kaynaklı bilgi—bilgisayar dolayımı ile iletişimin zaptedilmesi güç yapılanması dışarıda tutularak—ise genellikle batı merkezli bir nizami ve/veya popülize edilmiş bilgidir ve kadını tüketim toplumunun bir parçası olmaya çağırır. Çocuk bakımı ve gelişimi ile ilgili kitaplardan, yemek temalı televizyon programlarından, sağlıklı beslenme ve form tutmayı teşvik eden yayınlardan izlenebilir bu tür bilgi. 85 yaşındaki Elvan Teyze hâlâ hayatta olmasa, çiş toprağının ne olduğunu, ne işe yaradığını bilemeyeceğimiz bir dünyada, kurumsal-bilimsel bilginin taarruzu altında olduğumuzu, deneyime dayalı bil-

ginin kadınların belleğinden yavaş yavaş, kuşaktan kuşağa silinmesi tehdidiyle karşı karşıya kaldığımızı söyleyebiliriz.

Biz bu çalışmada, modern, kurumsal-bilimsel bilgiden ziyade, deneyime dayalı bilgi ve deneyimin aktarımı üzerinde durduk. Dolayısıyla sorularımızı da buna göre oluşturduk. Sorular böyle formüle edilince, bilge anneler, kocakarılar, komşu teyzeler, kadim dostlar, masalcı nineler, ablalar, kız kardeşler, yengeler, halalar, gelinler, kaynanalar, eltiler, görümceler, yatakhane arkadaşları, ebeler, kırık-çıkıkçılar ve hatta gerdek gecesi korkusunu aşamayanlar için kızlık zarını delmesiyle ünlü bir şifacı, olumlu ve olumsuz yanlarıyla anlatılar boyunca sık sık karşımıza çıktılar. Ama bunun yanında, evden çıkıp okula, işe, kursa, alışverişe giden kadınların eve taşıdıkları kurumsal bilginin niteliği ve deneyime dayalı bilgiyle nasıl etkileşime girip, onu nasıl dönüştürdüklerini de sorgulamaya çalıştık. Ancak, medyadan yayılan bilginin her yaşta kadın üzerinde nasıl bir etki yarattığını sorgulamak başka bir çalışmaya konu teşkil edecek kadar çetrefil. Bunu da başka çalışmalara erteledik. Buna rağmen, internet, sosyal paylaşım ağları aracılığıyla kadınları bir araya getiren, mekânsal uzaklığı aşır yeni sosyalleşme pratikleri sunan bir mecra olarak görüşmelerde öngöremediğimiz bir biçimde öne çıktı. Deneyime dayalı bilgiye rağbetin, tüketim toplumunun yenilik arayışının bir görünüşü olabileceğini de hesaba katarak, bloglar, forumlar ve web siteleri aracılığıyla deneyime dayalı bilginin tekrar dolaşıma girmiş olduğunu gördük. Somolu, Thas ve arkadaşlarının çalışmalarına gönderme yaparak, blog faaliyetinin kadınlık bilgisini, kültürünü ve zımni, sistematize edilmemiş becerilerini bu aracı kullanarak çoğaltmak, bunlara itibar kazandırmak, deneyime dayalı bilginin, becerilerin ve bilgeliğin transferinde işlevsel olmak amacını da taşıdığını söyleyerek bu savımızı desteklemektedir (2007, s. 484).

Deneyime dayalı bilginin, kurumsal-bilimsel bilgiyle kimi zaman çatıştığı, kimi zaman da onunla uzlaştığı, hatta teslim olduğu, anlatıcılarımızın hikâyelerinden çıkardığımız sonuçlardan biri. Çatışma, daha ziyade deneyime dayalı bilgiyle donanmış üst kuşağın, okul bilgisiyle karşısına çıkan alt kuşakla; kaynananın gelinle ilişkilerinde gözlenmektedir. Kurumsal-bilimsel bilgiye sahip taraf, bu tür bir bilginin vaat ettiği modern yaşantının, sağlık, yenilik, hijyen, konfor ve verimliliğin itici gücüyle inşa etmektedir argümanını. Deneyimsel bilgiye sahip olan taraf ise gözle görülür sonuçları olan deneyimin ve bilgeliğin yarattığı saygınlığa yaslanmaktadır.

İki tür bilginin uzlaştığı, bir senteze ulaştığı durumlar ile bilginin kurumsal-bilimsel bilgiye teslim olduğu durumlarda, deneyime dayalı bilgiye sahip taraf, modern hayatın nimetlerinden yararlanma, çağa ayak uydurma saikleriyle hareket etmektedir. Ama deneyime dayalı bilgi sahibinin, hele yaşı ve statüsü itibarıyla üstte yer alıyorsa, güçlü bir direniş sergilediğini söyleyebiliriz. Anlatıcılarımızdan Cahide'nin annesi ortaokul mezunudur. Eğitimine devam etmek

istemmiş ancak erken evlilikle birlikte bu ihtimal ortadan kalkmıştır. Onun yerine, okulda öğrendiği ev ekonomisi ve düzeni, dikiş-nakiş becerilerini evlendikten sonra kurslarla geliştirmek arzusundadır. Kocasını evlenir evlenmez askere gidince, beraber yaşamak zorunda kaldığı kayınvalidesi ve kayınpederi, onu kursa yollamak istemezler. Başlangıçta, “başında kocası olmayan” bir kadının zapturapt altına alınması çabası gibi görünen bu tavrın bir diğer sebebi, gelinin okuldan edindiği bilginin, ev düzenini sağlamakta kayınvalidesinininkiyle çatışıyor olmasıdır. Bu çatışma hep örtük kalmış, kavgaya dönüşmemiş olsa da, eve dair işlerin bilgisinin okuldan edinilmesi fikri, hele kadın çalışmıyorsa ve de kayınvalidesinin düzenine sonradan dahil olmuşsa, evdeki gerilimin sebebi olmaktadır. Halk arasında “ev ev üstünde olmaz” sözüyle ifade bulan, her kadının farklı bir ev düzeni olduğu ve aynı evin içinde iki farklı düzenin hüküm sürmeyeceği yönündeki görüş bu örnekte doğrulanmaktadır. Cahide’nin annesinin okuldan edindiği bilgi, modern kadının eşkâlini belirleyen bir bilgi olarak, kadının bedeniyle ilişkisini de belirlemektedir: “Annemin bir matematik öğretmeni varmış. Sınıfa girdiği zaman kızların nasıl oturduğuna dikkat eder, eteklerinizi bacaklarınızın arasına sıkıştırıp oturacaksınız, dermiş. Annem de bana hep, ‘Siz pantolon giydiğiniz için kadın gibi oturmayı bilmiyorsunuz, kadın dediğin biraz derli toplu oturur’ derdi.” Bu noktada, Akşit’in andığı Ömer Seyfettin’in hikâyesindeki kibar hanımın, Tanzimat kuşağından bir genç kadına yönelik, “[B]iz de okurduk... O vakit bir kadın için en büyük medh, fâzıla, edîbe, şâire, âkile... hanım olmak idi...” sözü daha bir anlam kazanmaktadır. Cahide’nin annesi, okumanın kadını “hanımlıktan” alıkoymadığı, aksine hanımlığı teşvik edici bir yönü olduğu günleri özlemlerle anmaktadır. Ama yine de, kendisine dayatılan bilgiyi sonraki kuşağa aktarırken daha ılımlıdır. Bu tür bir bilgi aktarımı “tavsiye niteliğinde,” temenni düzeyinde bir bilgi aktarımıdır. Cahide’nin annesinin kayınvalidesiyle ilişkisinden ve diğer birçok anlatıdan anlaşılabilir ki, her kuşak bir sonrakinin kendisine benzemesini arzu etmekte ama bu arzunun şiddeti ve dile dökülme tarzı farklılaşmaktadır.

Nigar’ın uzun süre önce ölmüş olan anneannesi, torunlarının saygısız bulduğu davranış ve sözlerine tepkisini, “Size okulda bunları mı öğretiyorlar?” sorusuyla göstermektedir. Okul bilgisinin saygı ve itaati ortadan kaldırdığına vurgu yapan ve kültürümüzde yaygın olarak var olan anti-entelektüalist tavrı haiz soru, öfke ve gerilimden ziyade bir kırılma işaret etmesi bakımından teslimiyetçidir. Mütercim olan iki çocuklu Damla, ev işleri ve çocuk bakımına dair bilgilerini “içgüdüsel bilgi” olarak nitelemekte, “bilgi diye tanımlayamam” demektedir. Damla’ya göre, bilgi diye tanımlanabilecek bilginin eğitimle, uzmanlardan ve/veya okuyarak edinilecek bilgi olduğu anlaşılmaktadır. İçgüdüsel dediği bilgi ise muhtemelen bilinçli olarak değilse de, görerek hafızasına kaydettiği deneyime dayalı bilginin hayata geçirilmiş halidir. İçgüdüsel olan, kadı-

nın doğasına içkin olduğu varsayılan domestik bilgiye gönderme yapmaktadır.

Hayriye ve Faika'nın anneleri, kızlarına ev işi ve düzenine dair doğrudan bilgi aktarabilecek vakte ve sabra sahip değildirlere. Her iki kadın da görerek, gözleyerek derledikleri bilgiyi yeri geldiğinde kullandıklarını söylemektedirler. Hatta Faika, köy hayatının dayattığı mahrumiyetlerden ve annesi çok kere doğum yaptığundan dolayı, her doğumda kazandığı deneyimle, kardeşlerinin göbeklerini bile kesmektedir. Faika ve en yakın arkadaşı Şehriban, ergenlikte annelerinin deneyime dayalı bilgisini kısıtlayıcı ve yetersiz bulmaya başlamışlardır. Bir Kürt köyünde yaşayan bu kadınların Türkçe bilmiyor oluşları, kızları annelerini küçümsemeye sevk etmektedir. Bu yoksunluk onları dünyaya kapalı kılmaktadır. Buna karşılık, Faika'nın annesi, onun sürekli kitap okumasından, yani kitabi bilgiyi ve onun vaat ettiği dünyayı geleneksel kültürün ahlaki normlarıyla kuşatılmış gündelik hayata dahil etmeye çalışmasından rahatsız olmaktadır. Bu yeni tür bilginin, kızını hayallere sevk edeceğini, bu hayallerin karşılığını içinde yaşadığı kültürde bulamayınca hayal kırıklığına uğrayıp mutsuz olacağını da düşünüyor olabilir. Kitaplar Faika'yı evin ve normun dışına çağırabilir, onu "ayartabilir." Nitekim Faika, herkesin şalvar giydiği köyde maksi etek giymiş, sosyalist düşünceye ilgi duymuştur. Faika, o yıllarda "devrimci" olduğunu söylemekte, evliliği de şehre "kaçabilmek" için bir yol olarak görmektedir.

Bir Araya Gelmek, Bir Arada Olmak

Her yaştan kadın, çeşitli vesilelerle sık sık bir araya gelir. Yaptığımız görüşmelerde kadınların bir araya gelmek için dini ritüellerden tutun da, kutlamalara ve imece gerektiren hazırlıklara kadar birçok vesileyi değerlendirdiklerini gördük. Mevlitler, teravih namazları, kabul günleri, tebrik ve taziye ziyaretleri, hamam sefaları, çeyiz ve yazlık/kışlık yiyecek hazırlıkları, "çeyiz serme" buluşmaları ve her tür birlikte öğrenme pratiği... (Bkz. Fotoğraf 2) Ama en beklenmedik olanı ağda günleridir. Nigar'ın "ağda kardeşliği" dediği bu toplu etkinliği Cihan, komşuluk ilişkilerinin yakınlığına, her şeyi birlikte yapma ve kadınların bunu da eğlenceye dönüştürme yeteneğine bağlamaktadır. Nigar'ın çocukluğunun geçtiği, mekânsal konumu (tüm dairelerin sokak kapıları ortak bir balkona açılır) sebebiyle de komşuluğun temel sosyalleşme biçimi haline geldiği sitede, o gün hangi komşu ağda yapmışsa diğerlerini çağırır ve birbirleri ile yardımlaşarak ağda gününü tamamlarlar. Böylece, hem temizlik bakımından İslam dini elzem kıldığı için, hem de estetik kaygılarla yapılan bu iş acılı ve zahmetli de olduğundan, imece usulüyle ve bir aradalığın yarattığı neşe ile onun da üstesinden gelmektedir.

Kabul günleri vesilesiyle evlerde toplanıldığı durumlar, Elif Ekin Akşit'in yukarıda vurguladığı gibi, kamusal ile özel alanın iç içe geçtiği durumlardır. Ev,

başkalarına teşhir edilir. Evin temizliği, düzeni ve ikram edilen yiyecek içeceklerin lezzetiyle hünerler sınıanır. Evin bütün odaları namaz kılacak olanlara, uyutulacak ve oyun oynayacak çocuklara, dertleşecek genç kızlara açık tutulmalıdır. Mutfağa ve tuvalete/banyoya sık sık girilip çıkılır. Amasya Merzifon'da büyüyen Hansu, güne gelen kadınların yanlarında şık ev ayakkabıları getirdiklerini, daha muhafazakâr olanların pardösülerinin içine dekolte kıyafetler giydiklerini söyler. Çünkü, bu kadınların kendi evleri dışında bu tarz kıyafetleri giyebilecekleri yegâne yerler başka kadınların evleridir. Kabul günleri aynı zamanda gelin adayı seçmek için de uygun ortamlardır. Seçen ve seçilen arasındaki gerilimli ilişki de özel sayılanın geçici olarak kamusal alana dönüşmesini kaçınılmaz kılar.

Kabul günleri, konuşma pratiğinin anavatanıdır. Şimşek, konuşma sürecinin kadınlar arası ilişkilerin kurulduğu, sürdürüldüğü bir kesit olduğunu söyler. Gündelik yaşam pratiklerini paylaşır, deneyimlerini aktarır, yakınlık ilişkileri geliştirirler konuşarak (2006, s. 120). Deneyime dayalı bilgi ve deneyimin aktarılması için bir arada bulunmak hayati önem taşıdığından, konuşarak aktarılan bilgi (yemek tarifi gibi) ve görerek aktarılan bilgi (örgü modeli, saç toplama şekilleri gibi) için mecradır kabul günleri. Kadın kadına olmanın yarattığı esriklik, konuşmanın akıcı, cüretkâr ve coşkulu hale gelmesini sağlar. Birçok anlatıcının deneyiminde kabul günleri cinselliğin konuşulduğu ortamlardır. Gerek evlilik içi cinsel deneyimler, gerekse cinsel sorunlar tartışılır, görüş alışverişinde bulunulur ve espri malzemesi olur. Cinsel içerikli fıkralar anlatılır, Şimşek'in "örtmece" dediği (2006) cinselliği çağrıştıracak sözler gülüşmelere yol açar. Nigar, çocukluğunda annesi ve komşuları arasında alışkanlığa dönüşmüş bir deneyimden bahseder. Gece kocasıyla cinsel ilişkiye giren kadın, ertesi sabah tüm komşulara sütlü kahve ikram etmektedir. Cinselliği kutsayan ve kutlayan bu ritüel, sonraki kuşaklara cinselliğin haz veren bir deneyim olabileceğini hissettirmesi bakımından kıymetli ve istisnai olması bakımından şaşırtıcıdır. Cinsellik ve bedene ilişkin farkındalığın ortaya atılan sözler, imalar ve işaretlerle anonim bilgiye ve sahibi ile muhatabını utandırmadan faydalı bilgiye dönüşmesi süreci, Elif Ekin Akşit'in aktardığı Zöhre'nin hikâyesinde apaçık izlenebilir.

FOTOĞRAF 2. Ankara'daki eski Hacettepe Mahallesi'nden bir grup kadın, çocukları ve tavuklarıyla. Avlulu evler, ev ile sokak arasındaki ara mekânda bir arada olma imkânı veriyordu.

Cinsellik, kurumsal bilgi ile deneyime dayalı bilginin iç içe geçtiği ve sentezlenebildiği temel konulardan biridir kadınlar için. Cihan, gençliğinde popüler bilim dünyasının gözde ismi olan Orhan Çaplı'nın konferanslarını takip etmiş ama evli olan kardeşlerinin deneyimlerine de sırt çevirmemiştir. Genç bir kadın olan Elif yurtttaki oda arkadaşlarının bilgisini, internette edindikleriyle pekiştirmeyi tercih etmektedir. Hikmet ise diğerlerinden farklı olarak, enstitü mezunu bir kadın olarak, cinsellik ve bedene ilişkin bilgileri kurumsal bilgi kaynaklarından edinmiş olmaktan hoşnut ve hatta bundan dolayı mağrurdur. Nigar da bu tür bilgileri Haydar Dümen'in kitapları ve benzeri otoritelerden almış olmasını bir ayrıcalık gibi taşımakta ama annesinin çekingenliği sebebiyle bu tür bilgiden mahrum kaldığını da eklemektedir. İkisi de öğretmen olan bu iki kadının bilgi kaynaklarını, sınıfsal konumlarına ve eğitim seviyelerine bağlamakta acele etmemelidir. Nitekim, ikisi de orta sınıfa mensup yüksek lisans öğrencisi Selen ve araştırma görevlisi Cahide, cinsel yaşama giriş niteliğindeki bilgileri, sırdaşları olan kız arkadaşlarıyla istişare ederek derlemişlerdir, kitaplar ve/veya tıbbi danışmanlardan değil. Bugün kırk yaşın altında olan birçok kadın, cinsel yaşam, ergenlik dönemi ve doğum kontrolüne ilişkin “doğru ve bilimsel bilgiler”i ortaokul ve lise düzeyinde uzmanlardan ve/veya öğretmenlerden edinmişlerdir.

Ama cinselliğin haz veren yanını, gizemli ve baştan çıkarıcı bir üslupla anlatan bir kız arkadaşın, komşu teyzenin veya bir beyaz dizi romanının yerini hangi öğretmen, hangi aile sağlığı kitabı, hangi psikolog tutabilir?

Cinsiyetli Olmak

Kız çocuğu “cinsiyetli olduğunu” fark etmeye ne zaman başlar? Veya birilerinin ona bunu fark ettirmesi mi gerekir? Anlatıcılarımızda, ergenlik belirtilerinin ortaya çıktığı yaşlar 9 ila 15 yaş arasına denk düşmektedir. İlk âdet kanaması, tüylenme, sivilcelenme ve memelerin büyümesi en temel belirtilerdir. Bu belirtiler genelde kız çocuğunu korkuya ve paniğe sevk eden olağanüstü durumlardır. Bunların sokağa çıkma sıklığını, erkeklerle ve aile büyükleriyle ilişkileri, kılık kıyafet tercihlerini, bedensel hareketliliği yeniden belirlemeyi gerektirdiğini, hem kendi deneyimlerimizden biliyor hem de anlatıcılarımızdan öğreniyoruz. Anlatıların genelinde, bu tür kısıtlamaların aile bireyleri, yakın çevre ve bir ölçüde de okuldan kaynaklandığına vurgu yapılmakla birlikte, aynı kaynakların genç kızın/kız çocuğunun otokontrol pratiklerini yapılandırıldığını da rahatlıkla söyleyebiliriz. 23 yaşındaki Aytan, memeleri belirginleşmeye başladığında sutyen takmaya çekindiğini, şimdi ise takmadan dışarı çıkmaya çekineceğini söylemektedir örneğin. Aynı giysi, bir ergeni kadınsı cazibeyi çağrıştırdığı için mahcup ederken, bir genç kadının meme uçlarını gizlediği için kadınsı cazibeyi bir ölçüde de olsa bastırmaktadır. Anlatılarda sıklıkla anımsanan, âdet kanaması, tüylenme, sivilcelenme, memelerin büyümesi aşamalarının anne tarafından görmezden gelinmesi hali, aslında kız çocuğunun ergenliğe adım attığının, yani cinsiyetli olduğunun görmezden gelinmesidir. Böyle yaparak, annenin, ergenliğin beraberinde getireceği sorunları, beklentileri, talepleri, arzuları bertaraf edebileceğine inandığı düşünülebilir. Kız çocuğu bir süre daha çocuk kalacak, bu yeni ve sıkıntılı dönemin etrafından dolanarak, zaman kazanacaktır. Kız çocuğunu, genç kızlığa geçişin belirtilerinden utandırarak onun üzerinde denetim kurma yaklaşımı da anne ve çevredeki diğer kadınlar aracılığıyla uygulanan eril otoritenin tezahürlerinden birisidir. Âdet kanamasını ve bu dönemde kullandığı malzemeyi gizlemesini telkin etmek veya takınılan tavırlarla onu böyle davranmaya yöneltmek; büyüyen memelerini çevrenin bakışlarından sakınması gerektiğini söylemek, sutyeni şıklık ve güzellik için değil bu amaçla kullanmasını sağlamak; yeni çıkan tüylerin onu maymuna benzettiğini söyleyerek aşağılayıp, zorla ve canını yakarak ağda yapmak bunlar arasında sayılabilir. Bazen de bizatihi anne, bu konularda kızıyla yüzleşmekten utandığı için ergenliğe geçişte kızını yalnız bırakır veya başka kadınlardan yardım ister. Aynı yaklaşım, evlenecek olan genç kıza gerdek gecesine dair bilgi ve öğüt vermek söz konusu olduğunda da geçerlidir. Mesnetsiz bir korku yaratan dene-

yim aktarımları, anlatıcılarımızdan birçoğunun evlilik töreninden keyif almasını engellemiştir. Anlatıcılarımızın bir bölümü, annelerinin görmezden geldiği, memelerin belirginleşmeye başladığı dönemi, yakın çevredeki erkeklerin (amcalar, eniştelere, komşular) yakından izlediklerini aktarmışlardır. Sözlü ve elle tazice kadar uzanan bu farkındalık, genç kızları erkeklere yönelik genel bir korkuya ve cinselliğini bastırmaya sevk eden etken olmuştur. Kamburlaşmak, kollarını sürekli göğüslerinin üzerinde kavuşturmak, bol kıyafetler giymek bastırmanın tezahürlerindedir. Annelerin, kızlarının memelerini görmezden gelmeleri biraz da onları görünmezlik halesiyle kuşatıp, tacizden korumaya yönelik olarak algılanabilir mi?

26 yaşındaki Bihter, görüşmecinin sorusuyla genç kızlığa geçiş sürecinde ailesinin tavrını sorgular. Önce, “Bizim toplumda (Dersimlidir Bihter) öyle bir damar yokmuş galiba” diye yüksek sesle düşünürken, cümlesini “ya da çok başarılı bir şekilde varmış, fark etmiyormuşuz” diye tamamlamıştır. “Sen büyüdün artık” diyerek kızını yeni bir dönemin eşğine iten aile, ona kaldırılabileceğinden fazla bir sorumluluk ve özdenetim pratiği de empoze edebilmektedir. 33 yaşındaki Burçin de, herkesin güçlü bulduğu ve sorumluluk verdiği bir genç kadının sırtını birine dayamak istediğinde hayal kırıklığına uğraması halini çok iyi bildiğini anlatmaktadır. Her iki örnekte de, halk arasında “ordunun içine girse kız oğlan kız çıkar” sözüyle anılan “ağır ablalık” halinin çekiciliği, bunun itibar sağlayan bir karakter özelliği olduğunun altını çizerek, genç kadınları cinsel perhize teşvik etmektedir. Ailenin yüzünü kara çıkarmama gayesi, “sana güveniyoruz ama çevreye güvenmiyoruz” sözüyle yerini namusu ve can güvenliğini ailenin denetimiyle sağlama haline bırakır. Çevre bu kadar tekinsiz resmedildiğinde, otokontrol ve özgüven de kâr etmeyecektir artık. Küçük yaştan beri kendi kararlarını kendisi veren Hicran, kendi ayakları üzerinde durmanın yıllar boyunca onu ne kadar yorduğunu sorgularken, kendisine anelik, ablalık, teyzelik, akıl hocalığı yapacak kadınlara içten içe özlem duyduğunu çocuk sahibi olduğunda fark etmiştir. Ablasının doktorluk yaptığı ve eşinin ailesinin de yaşadığı Sivas’ta doğum yaptıktan sonraki ilk aylarda, kendisi ve bebeği aile çevresi tarafından sarılıp sarmalanmış, normal şartlarda hurafe olarak görüp küçümseyeceği deneyimle kazanılmış bilgilerin bebeğine ve kendisine güç kazandırdığını, iyi geldiğini hayretle fark etmiştir.

Anne, kızını “zapt edemeyeceği”ni anladığında teslim olabilir. Ancak Selen’in örneği bize, bu teslimiyette bir pazarlığın da söz konusu olduğunu gösterir. Selen, Yalova gibi küçük bir sayfiye şehrinde erkek arkadaş edinmeyi ve sokakta dolaşmayı her şeye rağmen sürdürünce annesi: “Ne halin varsa gör ama bana laf getirmeyeceksin” uyarısında bulunur Selen’e. Tabii kız kardeşini etkilememesini de tembih eder. En azından kızlarından birini “kurtarma” ihtimali vardır. Bu örnekte, annenin, baba ile kızları arasında tampon işlevi görmesine,

baba adına ataerkil otoriteyi kızlarına empoze etmesine şahit oluyoruz. Kızın, geleneksel ahlaki normlara uyum göstermeyeceği anlaşılınca, norm dışı sayılan davranışların üstünün örtülmesi, görmezden gelinmesi söz konusu olmaktadır. Dile düşmemek şartıyla... Bihter'in anlatısında öne çıkan annesinin kaçarak evlenmesi hikâyesi de, ailenin namusunun genç kızın bedeninde somutlaştığını göstermektedir. Annesinin kaçarak evlenmesi, ailesinde kırgınlık yaratmıştır. Evlendikten kısa süre sonra el öpüp barışmak için köyüne döndüğünde, yengesi tarafından köy meydanında dövülür. Cinsel arzularına yenik düşmekle ve iffetsizlikle suçlanır. Eril otorite adına iffetsiz olduğuna hükmedilen kadını cezalandırma görevini işgüzarlıkla üstlenen yengenin bu tasarrufu, onurunu korumaya çalıştığı aile tarafından bile hoş karşılamaz. Üstelik Bihter'in annesini derinden yaralar ve yıllar sonra bile hazmedilemeyen haksız bir tepki olarak hafızasında yer eder.

Annenin, baba-kız ilişkisinde arada kalma hali, her zaman kızların baba adına denetlenmesi biçiminde tezahür etmez. Anlatıcılarımızın hikâyelerinde, babaya (veya ailedeki diğer erkeklere) karşı, kızına kendini siper eden, hatta bu yüzden erkeklerden fiziksel ve/veya psikolojik şiddet gören anne figürleri öne çıkmaktadır. Ahu, görücü usulüyle evlenmiştir. Nişanlanmadan önce birkaç kez gördüğü müstakbel kocasıyla yalnız kalması, mensup oldukları kültürün ahlaqsızlık sayarak yasakladığı bir durumdur. Ama annesi, üst katlarında oturan yengesiyle işbirliği yapıp, bahaneler uydurarak, Ahu ile nişanlısının kısa süreli de olsa yengenin evinde baş başa kalmalarını sağlamıştır. Cahide'nin annesi de, kızı sevgiliyle buluşmaya gittiğinde, kız arkadaşına gittiğini söyleyerek babayı idare etme yoluna gitmiştir. 23 yaşındaki Ayten ile 24 yaşındaki Hansu'nun babaları, hane halkı ile ilişkilerde başarısız ve alkol bağımlılıkları olan erkeklerdir. Her ikisinin de annesi, babalarının beklentilerine ve değer yargılarına uygun bir hayat yaşamayan kızlarını, babalarına karşı korumak için çaba sarf etmektedirler. Bunu yaparken kocaları tarafından çok hırpalanmakla birlikte, kızlarının babalarına karşı düşmanlık hissetmelerini önlemeye çalışmaktadırlar. Hicran, elli yaşından sonra ona çok eziyet çektiren babasından boşanan annesinin, kızlarının babaları ile ilişkilerini koparmamaları için çaba harcadığını hatırlamakta ve bunu esefle karşılamaktadır. Baba, müşfik, anlayışlı ve sorumluluk sahibi olmasa bile, kızların "başlarında bulunması" gereken bir otorite temsilidir bu anneler için. Ama onları baskı altında tutmamak, şedit davranışlarda bulunmamak kaydıyla... En azından babanın adı, kız çocuğunun kamusal temsilinde referans noktası olmalıdır bu anlayışa göre. Öte yandan, kocalık vazifeleri sona ermiş bile olsa, babalık vazifelerini layıkıyla yerine getirmiyor bile olsalar, "babasız kız çocuğu yetiştirme" pratiği ve "babasız kız olma" hali ürküntü verici bir pratiktir çoğu kadın için. Ayrıca, karı-koca ilişkisindeki başarısızlığın, baba-kız ilişkisini de kötü etkilemesini önlemek, kızın ruh sağlığını ko-

rumak bakımından elzem görünmektedir bu annelere.

Ablalar, Küçük Anneler, Anne Yarıları Teyzeler

Annenin hayatta olmadığı, uzakta olduğu veya aile içindeki otoritesini kaybettiği durumlarda, varsa abla/lar, kız çocuğu ve genç kızın yetişmesinde, bilgi ve deneyim kazanmasında söz sahibi olurlar. Eğer abla, geçmişte anne dolayımıyla uygulanan ataerkil otoritenin mağduru olmuşsa, hane içinde güç kazanır kazanmaz, kız kardeşini ebeveynine ve yakın çevreye karşı himayesine alabilir. Hamilik rolü, sadece özgürleştirici bir bilgi ve deneyim aktarımından ibaret değildir. Aynı zamanda, kısıtlayıcı bilgi ve deneyim akışını engellemeyi de kapsar. Kız çocuğu veya genç kızın bedenini tanınması, bedeni üzerinde tasarruflarda bulunması, karşı cinsle ilişki kurabilmesi, kamusal alana çıkabilmesi, eğitimini sürdürebilmesi gibi konularda ablalık kurumu önem arz eder. Ablalık kurumunun yerini bazı örneklerde teyzelik kurumu alır. Kan bağıyla gelen bir teyzelik olabileceği gibi, komşu teyzelik de olabilir bu. Annenin ceberrut tavrından sakınan, parasal ve duygusal destek veren, kamusal olanla bağlantıyı sağlayan teyzedir kimi zaman. Burçin'in ailesi köyden Ankara'ya geldiklerinde, Yenişehir'de yaşayan teyzesi ve kocasının evine sığınmışlardır. Teyze, Ankara'nın elit semtlerinden Gaziosmanpaşa'da çalışmaktadır, bakımlıdır, şıktır. Dolayısıyla annenin tanımadığı ve acemisi olduğu bir dünyanın kapılarını açar teyze Burçin ve kardeşlerine. Cahide'nin teyzesi, ona ilk sutyenini almak istemiş, Cahide'nin hayatının önemli aşamalarında yanında olacağını gösteren sembolik bir jest olmuştur bu. Mine ise ablasının kızlarına erkekler, cinsellik ve bedenleriyle kuracakları ilişki konusunda özgürleştirici bilgiler aktarmakta, ablasının bu konularda muhafazakârlığının etkilerini kırmaya çalışmakta, kendi kötü deneyimlerini onların da yaşamalarını önlemeye uğraşmaktadır.

Hicran'ın ve Sacide'nin yatılı okul deneyimleri, ablalık kurumunun kan bağıyla kısıtlı olmadığını gösterir. Yatılı okullarda gelenek haline gelmiş olan büyük sınıfların küçük sınıfları koruyup kollaması, gerektiğinde onlar üzerinde otorite kurması Hicran'ın sağlık koleji, Sacide'nin de yatılı bölge okulu deneyimlerinde yaşanmıştır. Ayrıca, yüksek öğrenim yapmış anlatıcıların yurt ve öğrenci evi deneyimleri de bu çerçevede değerlendirilebilir. Dertleri paylaşmak, ortak bütçe oluşturmak, her konuda bazen özgürleştirici, bazen de kısıtlayıcı bilgi akışı sağlamak, aile baskısından kaçmak için ortak taktikler geliştirmek, yemek yapmak, kaş almak, saç ve makyaj yapmak, birlikte alışverişe gitmek gibi gündelik deneyimler, abla-kız kardeş ilişkisini kişiliğin biçimlenmesinde önemli bir pratiğe dönüştürür. Hicran, yatılı okul arkadaşlarının kaşlarını almak için kendisini zorladıklarını, itirazlarına rağmen üstüne çullanıp amaçlarına ulaştıklarını gülererek anlatmaktadır. Ablalık kurumu kişiye rağmen ve onun iyiliği

için olduğuna inanılan durumlarda zora başvurarak iş görür. Bu gibi durumlarda, kurumsal otoritenin işleyişiyle paraleldir.

İki kız çocuğa sahip annenin, büyük kızıyla ilişkisinin abla-kardeş ilişkisine dönüşmesi deneyimi de anlatılarda karşımıza çıkmaktadır. Böylesi hallerde, genelde büyük kız ile anne arasında yaş farkı azdır. Küçük kız, hem annesi, hem de ablasının çocuğu imiş gibi muamele görür. Hele küçük kız, anne ve ablaya nazaran otoriteye boyun eğmeyen bir kişilik ise veya sorumluluk almaktan kaçınıyorsa, anne ve ablanın işbirliği kaçınılmaz olur. Ailenin küçük kızı ya şımartılır ya da çift taraflı kontrol mekanizmasıyla karşı karşıya gelir. Bizim çalışmamızda, farklı kuşaklardan anlatıcılar ablalık kurumunun sağaltıcı ve özgürleştirici etkilerini aktardılar genel olarak. 59 yaşındaki Cihan'ın ablası, annesi uzun yıllar kaşlarını almasına izin vermediği için, evlilik yaşına gelip hane içinde söz sahibi olduğunda, Cihan'ın bedeniyle daha dolaysız bir ilişki kurması için uygun ortamı hazırlamıştır. Ona güzellik ve vücut bakımının inceliklerini öğretmiş ve bunun ayıplanacak, yadırganacak bir şey olmadığını, tam tersine yaşam enerjisi veren bir şey olduğunu empoze etmiştir. Cihan bu bilginin itkisiyle hep bakımlı ve şık olmuş, bu halinin de öncelikle kendisini mutlu ettiğini ifade etmiştir. 53 yaşındaki Nigar, baskı altında geçen genç kızlığında yaşadığı travmaları, kendisinden 14 yaş küçük kız kardeşi yaşamasın diye annelik rolünü gönüllü olarak annesinden devralmıştır. Hicran'ın ablaları, okumuş ve aile otoritesine başkaldırarak başka şehirlerde yaşamaya hak kazanmış kadınlar oldukları için, Hicran'ın hayat çizgisinin dönüşmesine dolaylı katkıda bulunmuşlar, onun için rol modeli olmuşlardır. Anılan her örnekte, ablalar annenin ve çevresindeki diğer kadınların deneyime dayalı bilgi ve deneyimini yetersiz ve kısıtlayıcı bulmakta, modern dünyaya ait kurumsal bilgilerin itibarını kullanarak müzakereye girmektedirler.

Ablalık kurumu ile ilgili söylenebilecek son şey, komşuluk ilişkilerinde de stratejik bir konum olduğudur. Benzer dertleri, kaderleri paylaşan komşuların dertleşmeleri hayatın yükünü taşımayı kolaylaştırıcı işlev görmektedir. Bunun yanında, kendisine dertlerini anlatan, fikir soran komşusuna “iyi gelecek,” onu teselli edecek, çıkış yolu gösteren bilgiler aktaran deneyimli ve yaşça büyük komşunun aktarımları da önemlidir. Ancak ablalık pratiği her zaman yaşça küçük olana yönelik olarak işlemez. Daha deneyimli, daha sosyal, sınıfsal olarak üstte yer alan veya karakter özellikleri bakımından daha aktif, girişken bir genç kadın, kendisinden yaşça büyük bir kadına ablalık edebilir. Veya akranları arasında abla rolünü üstlenebilir.

Yeri gelmişken değinmek gereken diğer bir konu da, kız çocuğunun ergenleşmesiyle başlayan ve evli-çocuklu kadın statüsü kazanmasıyla dönüşen anne-kız ilişkisidir. Statü kazanma fiilindeki olumlu gönderme, kültürümüzde ve diğer Müslüman kültürlerde evliliğin ve çocuk sahibi (özellikle de erkek çocuk sahi-

bi) olmanın genç bir kadına itibar sağlaması ve onu güvenilir, sözü dinlenir bir bireye dönüştürmesiyle bağlantılıdır. Evli kadın, annesi ve ailenin diğer kadınları ile her zaman eşit ilişki kuramasa bile hiyerarşi basamaklarını tırmanmaya başlamış olur. Ahu, yaşlandıkça kadın meclislerinde itibarının arttığını, “sıra bana geldi” diyerek dile getirmektedir. Bir tür rotasyonla aktarılan bilgelik ve saygınlık, kadının bilmediklerini diğer kadınlara sormak konusunda da pervasızlaşmasını sağlamaktadır. Gençken bilgi ve deneyim sahibi olmamanın ayıp sayıldığı birçok konu, yenilikleri takip etmemek genç kadının itibarını zedeleyebilecekken, yaşlandıkça bilmediğini öğrenmeye çalışmak, zamana ayak uydurmak olarak görülüp onaylanmaktadır. Elektronik aletleri kullanmayı, yeni yemekler ve pişirme tekniklerini öğrenmek gibi. Bu tür bilgiler de yine kabul günlerinde takas edilmektedir. Faika buna “gün bilgisi” adını vermektedir.

Bilgi ve deneyim aktarımı sürecinde gençlerden yaşlılara doğru akan bir kaynaktan da söz edebiliriz. Bu kaynak, genç kızın eğitim, çalışma yaşamı, evlilik vb sebeplerle hane dışına çıkması (uzun veya kısa süreli, kalıcı veya geçici) neticesinde biriken bir kaynaktır. Daha ziyade kurumsal nitelikli bilgi ve deneyimin aktarılması biçiminde görülür. Sağlık, eğitim, ev ekonomisi, alışveriş pratikleri gibi alanlarda yoğunlaşır. Bihter ve kız kardeşi üniversite mezunlardır. Bihter Ankara’da araştırma görevlisidir. Anneleri Bursa’da yaşamaktadır. Annelerinin çocukları küçükken ve kocasının ailesiyle aynı evde yaşıyorken kısıtlı bir sosyal yaşantısı olmuş, kocasıyla sorunlar yaşamıştır. Bihter ve kız kardeşi ergenlik döneminden itibaren, eğitim hayatının zorunlu kıldığı kamusal alana dair bilgiyi eve taşımışlar, bundan en çok anneleri faydalanmıştır. Artık fotoğraf çekmek gibi bireysel ilgi alanları olan, siyasetle ilgilenen, kadın erkek ilişkilerini sorgulayan bir kadındır. Batman’da büyüyen Nihan da, hâlâ orada yaşayan annesini düzenli olarak doktor kontrolüne götürmekte, bedensel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik girişimlerde bulunmasını teşvik etmektedir. Faika, kızından çok şey öğrendiğini, kızı büyüdükçe ana-kızdan çok arkadaş gibi olduklarını vurgulamaktadır.

Üst sınıftan alta, eğitilmiden eğitimsiz, şehirde yaşayan köyde yaşayanaya yönelik bilgi ve deneyim aktarımı da yaşla sınırlı olmayan bir aktarım sürecidir. Faika, Konya, Kulu’nun köyünden evlenerek çıkıp, kendisinden önce Ankara’ya yerleşen eltesinin küçümseyici imalarla dolu olduğunu düşündüğü ve “akıl verme” olarak adlandırdığı aktarımlarından hep rahatsızlık duymuştur. Ama bir yandan da, deneyimsizlik ve endişe sebebiyle, Ankara’ya ilk geldiği dönemde, bu rahatsızlık verdiği kadar hayatını da kolaylaştıran bilgi onun için kurtarıcı olmuştur. Pazar yerine gidip alışveriş yapmak, bazı yemekleri hazırlamak gibi. Mısra da Sinop, Gerze’nin bir köyünden evlenerek çıkıp ilk kez geldiği Ankara’da, uzun süredir burada yaşayan komşusunun desteği ve yardımıyla çocuk bakımı ve mutfak işlerinde deneyim kazanmıştır. Hikmet, eliş öğ-

retmenliğinden emekli olduğu için, yaşlı-geç, zengin-fakir tüm komşu ve akrabalarının, model çıkarmak, örgü, dikiş, nakış öğrenmek için kapısını aşındırdıklarını; yine eğitilmiş ve sosyal hayata karışan bir kadın olduğu için, sosyal güvence, iş bulma vb konularda da akıl danışılan biri olduğunu söylemektedir. Bihter'in annesinin, yukarıda sözü edilen yengesini, ilçede büyüdüğü için kek yapmayı bilmekte ve bu kadarı bile onun köydeki kadınlar nezdinde itibar kazanmasını sağlamaktadır. Kek yapma pratiği, genç kadınlar için şehirden köye akması ve sonra köydekilerin şehre "kaçması"nı sağlaması beklenen bilgi setini, daha renkli, konforlu bir hayatı temsil etmektedir.

Benzer sosyoekonomik, kültürel arka plana sahip kadınlar arasında kurumsal bilgiyi taşıyan kadının itibar kazanabilmesi, ona gıptayla bakılması söz konusu olabileceği gibi, üstünlük tasladığı düşünülerek dışlanması, kınanması da mümkündür. Doğum kontrolü ile ilgili bilgileri sağlık ocağından, el işi becerilerini halk eğitim merkezinden, internet ve cep telefonu kullanmasını çocuğundan öğrenen bir kadının, bu bilgiyi paylaşma tarzı karşılaşacağı tepkinin niteliğini belirler. Faika, uluorta konuşup ukalalık yapan bir kadının dışlanacağını ama muhatabını bir kenara çekip ihtiyacı olduğunu düşündüğü bilgileri aktaran bir kadının saygı ve sevgi göreceğini düşünmektedir.

"Bir kenara çekme" fiilinin gönderme yaptığı mekânsal ayrışma, her odanın bilgisinin ve işlevinin farklı olduğu bir mekânsal organizasyona tekabül eder. Gizli, mahrem olanın konuşulacağı yerler, yetişkinlerle çocukların, kadınlarla erkeklerin bir arada bulunacakları yerler, toplumsal kültürün kurallarıyla belirlenir. Birçok evde mutfak, söyleyecek gizli sözü olanların, sırdaşların ve dedikoducuların mekânıdır. Gizli olan, dertleşme niteliğindeki konuşmalar, uyarılar, kulak bükme mutfağın yanı sıra balkonda, yatak odasında da yapılabilir. Mutfağın iş üreten bir mekân olması, salonda misafir varken birkaç kişinin orada bulunmasını meşrulaştırır. Balkon, ev ile sokak arasında bir ara mekân olması dolayısıyla evin dışına çıkmadan dışarıda olmayı sağlar. Fısıltılar dağılır gider. Yatak odası ise mahremin kendisiyle özdeş bir mekân olarak, zaten evin içinde bir özel alan olarak algılanır. Genç kızlar yaşlılarıyla kendi odalarında toplanır. Köylerde ise çeşme başları, tarla ve bahçeler gizli saklı konuşmaların yapıldığı, mahrem bilgilerin aktarıldığı yerlerdir (Bkz. Fotoğraf 3).

FOTOĞRAF 3. Bir Zaza köyünde rengârenk kıyafetli, neşeli kadınlar.

“Sıralı Törelî Olmak...”

Evli bir kadın, her ne kadar hiyerarşi basamaklarını çıkmaya başlamışsa da, ev işleri, ev düzeni, çocuk bakımı, eş ve onun ailesi ile ilişkiler konularında, başta annesi olmak üzere, çevresindeki kadınların denetimi, gözetimi altındadır. Onlardan bu konularda yardım ve destek alabileceği gibi, kınamalara ve dışlamaya da maruz kalabilir. Bir anne kızına genellikle ev işi ve düzeni konusunda bilgi ve deneyimini aktarır. Bunun birden çok yolu vardır. En yaygın olanlarından ilki, doğrudan öğretme yöntemidir. Bir evi düzenli, temiz tutmak için ne yapılacağı ve nasıl yapılacağı anlatılır, uygulaması yaptırılır. İkincisi ise göreerek öğrenmesini sağlamak amacıyla, ev içindeki faaliyetlerinde (örneğin yemek yaparken, toz alırken, cam silerken) yanında bulundurmaktır. Ev işi ve düzeni konusunda, annenin kızına bilgi ve deneyim aktarmak yönünde doğrudan bir çabası olmasa bile, kızın annesinin ev içindeki devingenliğini izleyerek içselleştirdiği birtakım temel bilgiler de vardır. Anlatıcılarımız, bu tür bilgilerin çoğunlukla yalnız başına veya bir ev arkadaşı ile yaşamaya başladıklarında ya da evlendiklerinde kullanışlı hale geldiğini vurgulamışlardır. Halıyı tüylerinin yattığı yöne doğru süpürmek, tülleri ılık suda yıkamak, soğanı soyarken gözünün yaşarmaması için musluğu hafifçe açmak gibi.

Bunun dışında, Elif Ekin Akşit'in de sözünü ettiği gibi, kızının kendi kaderini paylaşmasını önlemek ve/veya eğitim hayatına ağırlık vermesini sağlamak amacıyla onu ev işlerinden uzak tutan anneler vardır. Hem bu annelerden bazıları, hem de diğerleri, kızlar evden ayrıldıktan sonra da onların evlerinde, gerek fiziksel olarak, gerekse telefon hattının diğer ucunda var olmaya devam etmekte, ev işlerine, ev düzenine ve çocuk bakımına refakat etmektedirler. Bu yardım, genellikle ev sahibinin yaptıklarını tatminkâr bulmayıp hane içi pratikleri “ideal düzene” göre yeniden örgütlemeye yöneliktir. Eşyaların yerini değiştirmek, çamaşırlardaki lekeleri çıkarmak, boya lekelerini kazımak, çocuğun sırtına havlu koymak, ayağına terlik vermek gibi. Üniversitede okutman olan 29 yaşındaki evli ve çocuklu Nurcan, çocuğuna bakmak için eve gelen annesinin, evin düzenini kendi zevkine göre değiştirdiğinden yakınmaktadır. Annesine bu konuda sitem ettiğinde ise “nankörlükle” suçlanmaktadır. Derya, Selen ve Cahide de annelerinin ellerini üzerlerinden hiç çekmediğini dile getirmişlerdir. Derya ve Cahide’yi memnun eden bu çaba, Selen örneğinde psikolojik şiddete dönüşmektedir. Yeni evli Selen, annesi Yalova’dan onu ziyarete geleceği günün öncesinde sabahlayarak evde ayrıntılı bir temizlik yaptığını, ellerinin yara olduğunu ve yorgunluktan bitap düştüğünü anlatmaktadır. Aksi durumda annesinden işiteceği incitici ve aşağılayıcı sözleri duymaktansa, fiziksel yorgunluğa razı olmaktadır. Annelerin bu tavrı, usta-çırak ilişkisinde başarısız olduklarını görmenin hayal kırıklığına bağlanabileceği gibi, bilinçli olarak domestik faaliyetlerden uzak tuttukları kızlarının “açıklarını kapatma” çabasına da bağlanabilir. Özellikle çalışan annelerin bir bölümünün ise ev işleri ve çocuk bakımı konusunda kızlarına yardımcı olmaktan kaçındıkları söylenebilir. Bunun birden çok sebebi olabilir. Bunlardan biri, kendilerini bu konularda yetkin görmemeleridir. Bir başkası da, bu işlere “gönül indirmemeleri,” çalışan kadınlar olarak kendilerini domestik faaliyetlere dair bilgi birikimine sahip kadınlar gibi sunmaktan rahatsız olmalarıdır. Ama öyle bir tavırları vardır ki, eğer yapacak olsalar, ev işlerini de en iyi kendileri yapacaklardır. Bazıları bunu kızlarına da hissettirmişlerdir. Ev işlerinde tertip, düzen, hijyen gibi unsurlar, kadından kadına farklılaşarak, bilgi aktarımının içeriğini belirlerler. Kimi kadın, evin her an misafir gelecekmiş gibi derli toplu tutulmasını yeterli bulurken, kimisi dolap içlerine kadar uzanan ve hijyeni öne çıkaran hummalı bir temizliği şart koşarlar. Anlatılarda “şartlı şurtlu,” “sıralı töreli” diye ifade edilen bu tarz, İslamın şartları ve örf-âdetlere de gönderme yapmaktadır. Bu tarza sahip olan kadınlar hemcinsleri nezdinde itibar kazanabilecekleri gibi, muhataplarında bir eksiklik hissi de uyandırarak eleştiri konusu olabilirler. Her halükarda enstitü bilgisi ile dirsek temasında olan sistematik bir domestik bilgidir bu.

Eş ve onun ailesi ile ilişkiler konusundaki bilgi ve deneyim aktarımı ise “idare etme” fiili ile özetlenebilecek bir taktikler silsilesinin anneden/teyzeden/

ninelerden vb kıza aktarımı olarak görülebilir. Ataerkil düzenin baskıncı doğasına teslim ve kaderine razı olmaya yönlendiren bir aktarımdır da aynı zamanda. Geleneksel kültürde, bir genç kızın baba evinden “gelinlikle çıkıp kefenle geri dönmesi” sözüyle dile getirilen bir teslimiyettir evlilik. Geri dönüşü olmayan bu teslimiyeti katlanılır kılacak olan, genç kızın evlilik düzeni içerisinde başvuracağı taktikler, gireceği pazarlıklardır. Anne başta olmak üzere, genç kızın çevresindeki kadınlar taktikler ve pazarlıklar konusunda temel başvuru kaynaklarıdır. Özbay’ın, evlerde el kızları, cariyeler, evlatlıklar, gelinler üzerine yaptığı çalışmada, el kızlarının, evin içinde “bizden biri” olmak için, çoğu zaman cinselliklerinin ve emeklerinin sömürülmesine göz yumduklarını savunur (2002, s. 17). Kalabalık bir aileye gelin gitmek, özellikle kırsal kesimde, o ailenin düzenine uyum sağlamayı zorunlu kılar. Gelin evin işlerini görmesi için tutulmuş bir hizmetçiye dönüşür bazen. Selen’in annesi, okumayı çok istemesine rağmen, kaçarak evlenmiştir. Kocasının ailesinin evine yerleştiğinde, yaşıtı olan görümcüsü okula giderken, o evde kalıp gündelik işleri yapmak zorunda kalacaktır. Kaçarak evlenmesi, ailenin seçtiği bir gelin olmaması anlamına da gelmektedir. Kaçması sebebiyle annesinin desteği ve yönlendirmesinden de mahrum olduğu için, kayınvalidesinin aktardığı bilgi ile biçimlenecek, onun dayattığı yaşam tarzına uyum sağlayacaktır. Bihter’in annesi de kaçarak evlenmiş ve evliliğinin ilk yıllarında kocasının ailesiyle birlikte yaşamıştır. Bu süreçte kayınpederi, onun ev ekonomisine ve düzenine müdahil olmasını engellemeye çalışmış, “Elin kızını karıştırmayın bizim işlerimize” demiştir. Faika da halasının evine gelin gitmesine rağmen, “el kıızı” muamelesi görmüştür. Çünkü, yeğen iken gelin, hem de kaçarak geldiği için istenmeyen gelin olmuştur. Faika, evdeki büyüklerin kendisini “takmadıklarını” söylemektedir. Aşağılamanın yanında yok sayma da dışlamanın bir biçimidir. Sirman’ın Ege’de bir köyde yaptığı araştırma, damat ve gelinin ailelerinin evlilikten beklentilerinin farklılığını yansıtmaktadır ve geleneksel kültür bağlamında genele teşmil edilebilir. Damadın annesi sessiz, söz dinleyen, kendisine hizmet edecek bir gelin ararken, gelinin annesi kızının ileride mümkün olduğunda, özerk bir yaşam sürdürmesini sağlamaya çalışır (1995, s. 259). Her iki tarafın da amaçlarına ulaşmak için geliştirdikleri taktikler vardır. Bizim çalışmamızda da bu taktiklerin kimi örneklerine rastlanabilir.

Nigar’ın anneannesi, üzerine kuma getirilmiş bir kadın olarak, evlilikte kadının güçlü olmasına, Nigar’ın annesinden daha fazla önem vermektedir: “Anneannem bazen ‘kocanıza uşak olun,’ bazen de ‘saçını yolun,’ derdi. ‘Kocanın iki fincanı varsa, birini kıracaksın,’ derdi.” Ahu’nun annesi ise, “Sen yapsan bile bir işi, kocanla beraber yapmış gibi göstereceksin, onun önüne geçmeyeceksin” demektedir. Ahu, yıllar sonra kocası işsiz kalınca çalışmak zorunda kalacaktır. Borçlanarak ve daha ziyade Ahu’nun gelirine güvenerek bir ev alacaklar, bu

süreçle birlikte kocasıyla ilişkileri de bozulmaya başlayacaktır. Bu kötü deneyim Ahu'ya annesinin haklı olduğunu düşündürmektedir. Hikmet'in annesi, Hikmet kocasıyla kayınvalidesi yüzünden sorun yaşadığı dönemde onu boşanmanın eşiğinden döndürmüş, "pire için yorgan yakma, o yorgan seni ısıtacak" demiştir. Hikmet'in kocasıyla ilişkisi düzelince, o dönemde annesinin sözünü dinlediği için memnuniyet duymuştur. Anlatıcılarımız, evliliğin eşiğinde olan genç kızın, tüm sınıfları kesen bir öğütler silsilesi ile karşı karşıya kaldığını gösterdiler bize. Öğütlerin başta geleni, kayınpeder ve kayınvalide ile ilişkileri iyi tutmak için diline hâkim olmak, söz dinlemek, ev işlerine yardım etmektir. Bu, Sirman'ın iddiasını çürütür gibi görünse de, kız anneleri, uyum göstererek işleyecek bir idare mekanizmasının, kızlarının huzuru ve özerkliği için uzun vadede geçerli bir çözüm olduğunu, kendi deneyimlerinden de bilmektedirler.

Sonuç

Bu çalışma için görüştüğümüz, farklı illerde yaşayan, farklı sınıftan, kültürden 48 kadın, kadınlar arası bilgi akışının nasıl tezahür ettiğini, kendileri için ne anlam taşıdığını ve hangi konularda yoğunlaştığını anlattılar bize. Anlatıcılardan, Faika'nın "İyi ki de kadınlar varmış, yoksa ben sap gibi büyüdüm" sözünde belirginleşen, kadınlardan öğrenme pratiğinin, iki farklı biçimde iş gördüğü ortaya çıktı. İlki, ataerkini ve hâkim cinsiyet rollerini yeniden üretmek biçiminde tezahür eden; ikincisi ise sağaltıcı ve müzakere gücü kazandıran bilgiyi aktararak özgürleşme imkânı sağlayan bilgi. Her iki amaca da hizmet edebilen deneyime dayalı ve kurumsal bilgi, iki ayrı kanaldan akıyor gibi görünseler de, zaman zaman uzlaşıyor, çatışıyor ve bir senteze ulaşıyorlardı. Hem kısıtlayıcı hem de özgürleştirici bilgi, deneyime dayalı ve kurumsal kaynaklardan derlenmiş olabiliyordu. İletişim olanaklarının olağanüstü hızla çeşitlendiği ve yaygınlaşıp ucuzladığı çağımızda, kurumsal bilginin deneyime dayalı bilgiye eklenip onu dönüştürmesi ve onun tarafından dönüştürülmesi kaçınılmazdı.

Kadınlar arası bilgi ve deneyimin akışı veya takası için bir arada bulunmak önemliydi. Çünkü, bir arada bulunmanın sağaltıcı işlevi de vardı. Özellikle yüz yüze yöntemlerle çoğaltılan bilgi sözlerde, fiillerde ve bedenlerde taşındığı için bir aradalık gerektirir. Bir kız çocuğuna ilk bilgileri aktaranlar annesi ve akrabası olan diğer kadınlardı. Sonra sırasıyla arkadaşlar, komşular ve kurumsal ilişkiler aracılığıyla hayatına giren kadınlar geliyordu. Yaş ilerledikçe, eğitim seviyesi arttıkça, sınıfsal konum yükseldikçe ve evlenip çocuk sahibi olunca, kadın bizzatıhi bilgi kaynağı haline geliyor ve itibar kazanıyordu. Anlatılanlardan çıkan sonuçlardan birisi, çocukluk ve ergenlikte anne ve akraba çevresi ile komşulardan akan bilginin deneyime dayalı bilgi olduğu, çocuklar büyüdükçe ve kamusal alanda temsilîyet kazandıkça kurumsal bilginin de dev-

reye girdiğiydi. Kurumsal bilgi, kızlardan annelerine ve diğer kadınlara doğru akmaya başlıyordu bu kez.

Sağaltıcı ve özgürleştirici bilgi ve deneyim aktarımında arkadaşlık çok önemli. Kibar'ın "Arkadaş insanın hayatının yarısınıymış" sözünde ve Şener'in "Kadınlar birbirleriyle paylaşmasa yükleri çok ağır olur" saptamasında öne çıktı arkadaşlık. Arkadaşlığın bilgi ve deneyim akışındaki rolünün izi, bilgisayar dolayımı ile iletişim araçlarından sürülebilir. Özellikle bloglar, forumlar ve e-gruplar, deneyime dayalı bilginin tekrar dolaşıma girmesine zemin hazırlayan, kadınlararası dostluğu ve dayanışmayı destekleyen mecralar olarak çalışmamızın bundan sonraki aşamasında üzerinde duracağımız alanlar olacak. Bu alanlar kadınların birbirlerinin bilgilerini tamamlayarak yaşamlarına tepeden bakan profesyonel bilgiyi dönüştürmek için de birer zemin olabilir. Deleuze ve Guattari'nin *Anti-Oedipus*'unda (2000) önerilen bu çeşit tamamlayıcı, profesyonel bilgiyi dönüştüren örgütlenme modelleri, aile ile "dış dünya" arasındaki sınırları aşındırmakla mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Adak, H. (2005) "Gendering Biography: Ahmet Mithat (on Fatma Aliye) or The Canonization of an Ottoman Male Writer," *Querelles*, cilt: 10, s. 189-204.
- Ahmet Mithat Efendi (1998) *Fatma Aliye Hanım: Yahut, Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti*, ed., M. Galin, İstanbul.
- Akşit, E.E. (2005) *Kızların Sessizliği*, İstanbul: İletişim.
- Akşit, E.E. (2009a) "Kısırlık: Olanak ve Tahakküm," *Fe Dergi*, sayı: 1/2, s. 44-54.
- Akşit, E.E. (2009b) "Haydi Kızlar Okula: Kızların Eğitimi, Kadınların Bilgisi ve Kamusal Alan Tartışmaları" *Toplum ve Bilim*, sayı: 114, s. 7-26.
- Akşit, E.E. (2010a) "Kadınların Mekânsal Davranışlarının Siyasal Niteliği," *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar*, der. H. Durudoğan, F. Gökşen, B.E. Oder, D. Yüksek, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Akşit, E.E. (2010b) "Fatma Aliye's Stories: Ottoman Marriages Beyond the Harem," *Journal of Family History*, sayı: 35:3, s. 207-18.
- Akşit, E.E. (2010c) "Geç Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Nüfus Kontrolü Yaklaşımları," *Toplum ve Bilim*, sayı: 118, s. 179-97.
- Akşit, E.E. (2011) "Osmanlı İmparatorluğunda Kızların Eğitimi ve Özel Alan-Kamusal Alan Dinamikleri," *Prof. Dr. Yahya Akyüz'e Armağan: Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim ve Kültür Yazıları*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayını.
- Akşit, E.E. (yayına hazırlanıyor) "Learning From Women," *Intellectual and Cultural Studies in Honor of İsenbike Togan*, ed. İlker Evrim Binbaş ve Nurten Kılıç-Schubel, İstanbul: İthaki.
- Akyüz, Y. (1999) Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Fika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı, *Milli Eğitim*, sayı: 143, s. 12-32, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/143/1.htm>.
- Akyüz, Y. (2004) *Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri*, Ankara: OTAM, no. 15, s. 1-12.
- Alkan, M.Ö. (2000) *Education Statistics in Modernization from the Tanzimat to the Republic*, Ankara: TC Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Bora, A. (2005) *Kadınların Sınıfı*, İstanbul: İletişim.
- Boys, J. (1998) "Beyond Maps and Metaphors? Rethinking the Relationships Between Gender and Architecture," *New Frontiers of Space, Bodies, and Gender*, der. R. Ainley, s. 203-17, Londra: Routledge.
- Butler, J. (2004) *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, Londra ve New York: Verso Books.
- Dedes, Y. (1996) "Battalname," *Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları*, Harvard University.

- Douglas, M. (1966) *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, Hammonworth: Penguin.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2000) *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Londra, Minneapolis: University of Minnesota Press, 10. baskı.
- Esin, E. (1973) "Annem Müfide Ferit Tek," *Türk Kadını*, cilt: 7 sayı: 81-82, s. 11.
- Fatma Aliye (1895) "Meşâhîr-i Nisvân-ı İslâmiyyeden Biri: Fatma Bint-i Abbas," *Hanımlara Mahsus Gazete*, sayı: 8, s. 3.
- Fatma Aliye (2005) *Enin*, yay. haz. T. Gençtürk Demircioğlu, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi .
- Fatma Aliye (2007) *Refet*, İstanbul: L Yayıncılık..
- Foucault, M. (1980). "Questions on Geography," *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1997*, der. C. Gordon, s. 63-77, Brighton: Harvester.
- Fraser, N. (1992) "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy," *Habermas and the Public Sphere*, der. C. Calhoun, Cambridge, MA: MIT Press, s. 109-42.
- Gerstenberger, K. (2000) *Truth to Tell: German Women's Autobiographies and Turn-of-the-Century Culture*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Ghannam, F. (2002) *Remaking the Modern: Space, Relocation and the Politics of Identity in a Global Cairo*, Berkeley, University of California.
- Goodman, D. (1992) "Public Sphere and Private Life: Towards a Synthesis of Current Historiographical Approaches to the Old Regime," *History and Theory*, sayı: 31/1, s. 1-20.
- Habermas, J. (2000) *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, çev. T. Bora ve M. Sancar, İstanbul: İletişim.
- Hellburn, C. (2000) *Kadının Özyaşamını Yazarken*, çev. Y. Salman ve G. Aygen, İstanbul: YKY.
- İlcan, S.M. (1998) "Occupying the Margins on Spacing Gender and Gendering Space," *Space and Culture*, sayı: 1, s. 5-26.
- Kale, S.D. (2002) "Women, Salons, and the State in the Aftermath of the French Revolution," *Journal of Women's History: Women and the State*, sayı: 13/4, s. 54-80.
- Kandiyoti, D. (1997) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*, İstanbul: Metis.
- Köker, E. (2004) "Saklı Konuşmalar," *Kamusal Alan*, ed. M. Özbek, İstanbul: Hil.
- Landes, J. der. (1998) *Feminism, the Public and the Private*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Mills, A. (2007) "Gender and Mahalle (Neighborhood) Space in Istanbul," *Gender, Place and Culture*, sayı: 14/3, s. 335-54.
- Ömer Seyfettin (2003) *Bahar ve Kelebekler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Özbay, F. (2002) "Evlerde El Kızları: Cariyeler, Evlatlıklar, Gelinler," *Feminist Tarih yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, der. L. Davidoff, s. 13-49, çev. Z. Ateşer, S. Somuncuoğlu, yay. haz. A. Durakbaşa, İstanbul: İletişim.
- Özbay, F. (2010) "Türkiye'de Ulus-Devlet, Gözetim ve Nüfus Bilgisi," *Toplum ve Bilim*, sayı: 118, s. 165-78.
- Öztürk, S. (2006) "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Halk Kitaplarını Modernleştirme Çabaları," *Kebikeç*, sayı: 21, s. 47-72.
- Özyeğin, G. (2000) *Untidy Gender: Domestic service in Turkey*, Philadelphia: Temple University Press.
- Peirce, L. (1998) *Harem-i Hümayun*, çev. A. Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Sirman, N. (1995) "Köy Kadınının Aile ve Evlilikte Güçlenme Mücadelesi," *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, der. Ş. Tekeli, İstanbul: İletişim.
- Somolu, O. (2007) "Telling Our Own Stories: African Women Blogging for Social Change," *Gender and Development*, sayı:15(3)
- Şimşek, B. (2006) "Kadınlararası Konuşma Sürecinde Toplumsal Cinsiyetin Dil Üzerinden Sergilenmesi," yayınlanmamış yüksek lisans tezi, AÜ SBE, Ankara.
- Tapper, N. (1980) "Matrons and Mistresses: Women and Boundaries in Two Middle Eastern Tribal Societies," *Arch. European Sociology*, sayı: 21, s. 59-78.
- Tapper, N. ve Tapper, R. (1987) "The Birth of the Prophet: Ritual and Gender in Turkish Islam *Man*," , *New Series*, cilt: 22, sayı: 1, s. 69-92.
- Togan, İ. (1999) "In Search for an Approach to the History of Women in Central Asia," *Rethinking Central Asia*, der. K. Ertürk, s. 163-95, Ithaca University Press, Reading.
- Togan, İ. (2003) "Turkic Dynasties," *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Methodologies, Paradigms and Sources*, s. 22-8, Boston: Powell Books.
- Wollons, R. (1990) "Women Educating Women: The Child Study Association as Women's Culture," *Changing Education*, der. J. Antler, Albany: State University of New York Press.
- Wollons, R. (2009) "Mount Holyoke in Bitlis: Missionaries Bring a New England Education to Ottoman Turkey," 150. Year of Mekteb-i Mülkiye: Education, History and Politics Conference, 20 Kasım, Ankara, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/aksit/afise.html>.

ANLATICILAR LİSTESİ

- Ahu** (39 yaşında, evli, 2 erkek çocuklu, Ankara'da yaşıyor).
- Aycan** (30 yaşında, evli, sekreter, Antalya'da yaşıyor).
- Ayşe** (45 yaşında, evli, ev kadını, 3 çocuklu, Ankara'da yaşıyor).
- Ayten** (23 yaşında, bekâr, üniversite öğrencisi, Ankara'da yaşıyor).
- Bihter** (26 yaşında, bekâr, araştırma görevlisi, Ankara'da yaşıyor).
- Burçin** (33 yaşında, bekâr, yüksek lisans öğrencisi, Ankara'da yaşıyor).
- Cahide** (28 yaşında, evli, araştırma görevlisi, Ankara'da yaşıyor).
- Cihan** (59 yaşında, bekâr, emekli, Ankara'da yaşıyor).
- Damla** (35 yaşında, evli, 2 çocuklu, mütercim, Ankara'da yaşıyor).
- Deniz** (27 yaşında, bekâr, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Denizhan** (35 yaşında, bekâr, araştırma görevlisi, Ankara'da yaşıyor).
- Derya** (28 yaşında, evli, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Elif** (22 yaşında, bekâr, üniversite öğrencisi, Ankara'da yaşıyor).
- Elvan** (85 yaşında, dul, ev kadını, 5 çocuklu, Niğde'de yaşıyor).
- Esmâ** (30 yaşında, evli, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Faika** (49 yaşında, evli, 3 çocuklu, ev kadını, Ankara'da yaşıyor).
- Fıtnat** (40 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Merzifon'da yaşıyor).
- Firdevs** (52 yaşında, evli, 5 çocuklu, ev kadını, Sivas, Kangal'da yaşıyor).
- Gaye** (31 yaşında, bekâr, veteriner hekim, Ankara'da yaşıyor).
- Hanım** (47 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Afyon, Akçadere köyünde yaşıyor).
- Hansu** (24 yaşında, bekâr, yüksek lisans öğrencisi, Ankara'da yaşıyor).
- Hayriye** (24 yaşında, bekâr, Afyon'da yaşıyor).
- Hayriye** (39 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Merzifon'da yaşıyor).
- Hicran** (35 yaşında, evli, 1 erkek çocuklu, araştırma görevlisi, Ankara'da yaşıyor).
- Hikmet** (54 yaşında, evli, 1 erkek çocuklu, emekli öğretmen, Ankara'da yaşıyor).
- İpek** (35 yaşında, evli, 1 çocuklu, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Kibar** (26 yaşında, evli, ev kadını, 1 çocuklu, Denizli'de yaşıyor).
- Melike** (40 yaşında, evli, 2 çocuklu, çocuk bakıcılığı yapıyor, Ankara'da yaşıyor).
- Meltem** (39 yaşında, evli, 1 çocuklu, memur, Ankara'da yaşıyor).
- Memnune** (55 yaşında, evli, 3 çocuklu, ev kadını, Ankara'da yaşıyor).
- Mısra** (68 yaşında, dul, 1 çocuklu, emekli, Ankara'da yaşıyor).
- Mihrinur** (27 yaşında, evli, 2 çocuklu, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Mine** (35 yaşında, bekâr, Ankara'da yaşıyor).
- Nigar** (53 yaşında, evli, 1 çocuklu, emekli öğretmen, Antalya'da yaşıyor).
- Nihan** (27 yaşında, üniversite öğrencisi, bekâr, Ankara'da yaşıyor).
- Nurcan** (29 yaşında, evli, 1 çocuklu, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Olgun** (33 yaşında, evli, 1 çocuklu, okutman, Zonguldak'ta yaşıyor).
- Ömrüye** (39 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Afyon'da yaşıyor).

Özlem (27 yaşında, evli, 1 çocuklu, yönetici asistanı, Ankara'da yaşıyor).

Sacide (25 yaşında, evli, ev kadını, Ankara'da yaşıyor).

Satı (36 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Çankırı, Şabanözü, Gümerdigin kasabasında yaşıyor).

Selen (25 yaşında, evli, yüksek lisans öğrencisi, Ankara'da yaşıyor).

Selvi (30 yaşında, evli, 1 çocuklu, ev kadını, Ankara'da yaşıyor).

Senem (33 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Çankırı, Şabanözü, Gümerdigin kasabasında yaşıyor).

Şehriban (49 yaşında, evli, 3 çocuklu, Ankara'da yaşıyor).

Şener (45 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Ankara'da yaşıyor).

Zarife (30 yaşında, evli, ev kadını, 2 çocuklu, Çankırı, Şabanözü, Gümerdigin kasabasında yaşıyor).

Zöhre (29 yaşında, bekâr, araştırma görevlisi, Ankara'da yaşıyor).